

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

3

XVIII

O tempe teutonicoꝝ rex ē magni
exercitū obsedit castrum polon
uolens inuitam p̄t̄ uindicare.
et hungariam suo dominio sub
iugare. Erant autem multas
machinas bellicas ad pugnandū
castrum. et p̄ octo ebdomadas ob
sidendo nichil p̄fecit. Venerat ei
predictus rex nauigio ad obli
tendum castrum polon. Tunc
hungari qui in castro erat na
tatorie prudentissimū iuenit
hominem nomine zothmud.
quem noctis in silentio ad nauē
in silentio ad naues impatoris
miserunt. qui sub aqua ueni
ens omnes naues p̄forauit.
que subito aqua plene f̄t̄ s̄t̄
et potētia teutonicoꝝ contita
ē. et sic effemmati enervatiq̄
uiribz reuersi sunt ad propria.

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1970

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Soňa Kovačevičová, Ikonografia ako prameň štúdia ľudovej kultúry na Slovensku	393
Soňa Burlasová, Svadobné a krstinové piesne vo Veľkej Lesnej a Haligovciach	453

MATERIÁLY ARCHÍV

Emília Horváthová, O liečebných praktikách a poverách v Slovenskom Komlóši	488
Mírko J. Barjaktarovič, Slovenská obec Jánošík v Banáte (Juhoslávia)	497

ROZHLADY

Pavol Stano, Ľudová umelecká výroba na Slovensku. (Vývoj záujmu, výskyt, súčasný stav.) 2. časť	503
Ján Podolák, Výskum alpského pastierstva v Slovinsku	551
Viera Gašpariková, Medzinárodný kongres bádateľov o ľudovej próze	552
Ján Podolák, Folklorný festival v Záhrebe	553
Jarmila Pátková, Výstava slovenských kútnic	553

RECENZIE REFERÁTY

Ema Kahounová, Ľudové vinohradnícke stavby a lisy (Václav Frolec)	555
Božena Bartoňová, Ľudový odev z Maduníc v zbierkach Vlastivedného múzea v Hlohovci (Olga Danglová)	556
Musikethnologische Jahreshibliographie, I, 1966, II, 1967. (Soňa Burlasová)	557
Leopold Kretzenbacher, Kynokephale Dämonen südosteuropäischer Volksdichtung (Milan Leščák)	558
Robert Wildhaber, Internationale volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1965 und 1966 (Milada Kubová)	558
Ján Gasper, K dejinám technológie sklárskej výroby na Slovensku do konca 17. storočia (Marián J. Temeš)	559
Juraj Zudel, Rudolf Krajčovič, Štefan Rudohradský, Slovenská historická pieseň o bitke pri Trnave v roku 1704 (Ján Komorovský)	560
Vlastimila Tóthová, Oknári a sklenári v severnej oblasti hornej Nitry (mj)	560
Prehľady národopisných periodík	561

BIBLIOGRAFIA

Milada Kubová, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1968	563
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Со́ня Кова́чевичова, Иконография, как источник изучения национальной культуры в Словакии	393
Со́ня Бу́рласова, Свадебные песни и песни при крещении в Великой Лесной и Галиговцах	453

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Зми́лия Хорва́това, О лечебной практике и поверьях в Словацком Комлоши	488
Ми́рко Е. Ба́рьякта́рович, Словацкое село Яношик в Банате (Югославия)	497

ОБЗОРЫ

Па́вол Ста́но, Народная художественная промышленность в Словакии. (Развитие интересов, местонахождение, настоящее положение), 2-я часть	503
Я́н Подо́лак, Исследование альпийского пастушества в Словении	551
Ве́ра Га́шпа́рикова, Международный конгресс исследователей по народной прозе	552
Я́н Подо́лак, Фольклорный фестиваль в Загребе	553
Я́рмила Па́ткова, Выставка словацких домотканых холстов с богатой национальной вышивкой	553

Na 1. strane obálky: Hrad Bratislava na miniatúre M. Meggyesa v *Obrazovej kronike (Chronicon pictum)*, okolo r. 1370. Farebná reprodukcia B. Schneibera.

À la première page de la couverture: Château de Bratislava sur la miniature du M. Meggyes en *Chronique illustrée (Chronicon pictum)* environ 1370.

IKONOGRAFIA AKO PRAMEŇ ŠTÚDIA ĽUDOVEJ KULTÚRY NA SLOVENSKU (Knižné maľby a erbové listiny)

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

V etapách, keď etnografia prechádza z terénnych výskumov a ich interpretácie k syntetickému pohľadu na vývin kultúry a hľadá miesto ľudovej kultúry v národnej a všeľudskej kultúre, siaha po porovnávacom materiáli obsiahnutom v historických, archeologických i výtvarných dokladoch. Stalo sa tak koncom 19. a začiatkom 20. storočia, keď napríklad L. Niederle a Z. Winter — podobne ako poprední nemeckí a maďarskí odborníci vo svojich syntetických dielach — interpretovali výsledky bádania spomínaných vedných disciplín z hľadiska kultúrnej histórie.¹ Etnografi sa potom pri koncipovaní dejín ľudovej kultúry opierali o výsledky týchto kultúrnych historikov.² Slovenská veda nemá syntetizujúce dielo tohto druhu, čo však neznamená, že historické, archeologické a výtvarné doklady pochádzajúce z územia Slovenska neboli už použité na porovnanie aj inde.³ A zdá sa, že medzi iným spôsobila to aj okolnosť, že sa v minulosti v slovenských etnografických prácach tento porovnávací materiál využíval pomerne sporadicky.⁴ V posledných desaťročiach však výsledky čiastkových etnografických prác ukázali, že doklady pochádzajúce z nálezov stredovekej archeológie, výtvarného umenia a histórie v súvislosti s národopisným materiálom doloženým na Slovensku nadobúdajú patričný kultúrno-historický význam.⁵

¹ M. B ö h n, *Die Mode. Menschen und Moden von Untergang der alten Welt bis zu Beginn des 20. Jhts*, I—VIII, 1923—1925. — G. N a g y, *A magyar viseletek története*, Budapest 1909. — L. N i e d e r l e, *Slovanské starožitnosti II—II*, Praha 1904. — E. T h i e l, *Geschichte des Kostüms*, Berlin 1960 (práca sa zakladá na poznatkoch zo zač. storočia). — Z. W i n t e r, *Dějiny kroje v zemích českých II*, Praha 1883. — Č. Z í b r t, *Dějiny kroje, I*, Praha 1892.

² D. S t r á n s k á, *Lidové kroje v Československu I, Čechy*, Praha 1948.

³ Napríklad v syntetickom diele *Magyar művelődés története, IV—V*, Budapest (cca 1930), ktorého hlavným redaktorom bol S. D o m a n o v s z k y.

⁴ Jedinou väčšou prácou tohto druhu je kniha J. M a r k o v a, *Slovenský ľudový odev v minulosti*, Bratislava 1955. Autor v práci sústredil ikonografický a historický materiál z kníh a albumov začínajúc polovicou 15. stor. a končiac polovicou 19. stor.

⁵ S. K o v a č e v i č o v á, *Ľudová architektúra na Slovensku v r. 1800—1950*. Kandidátska práca uložená v NÚ SAV. — Historickosť a typickosť ľudovej architektúry na Slo-

V druhej polovici 20. storočia sa však dokončili dôležité súborné práce, ktoré doniesli nové poznatky o histórii a umení Slovenska v stredoveku.⁶ A aj táto mnohosť prístupného a prehodnoteného datovaného materiálu vedie dnes etnografom k intenzívnejšiemu využívaniu dokladov pochádzajúcich z príbuzných disciplín. Pri tejto práci sa ukázalo, že etnograf bude musieť pracovať s jednotlivými druhmi porovnávacieho materiálu rozličnými postupmi, čo súvisí s odlišným charakterom a so stavom rozpracovanosti patričných disciplín. Preto napríklad materiál doložený v archívoch a historických prácach spracúvajú historici a archivári v spolupráci s etnografmi.⁷ Špecifika archeologickej práce a partiálne publikovanie výsledkov pochádzajúcich zo stredovekých nálezov zatiaľ nedovoľujú etnografom v dostatočnej miere siahnuť po dokladoch tohto druhu. Niektoré čiastkové štúdie signalizujú, že práve archeologický materiál obsahuje dôležité doklady o vývine kultúry územia, kde existovala kontinuita vývinu a došlo i k toľkým deštrukciám.⁸ Mnohosť zhromaždených a prístupných prác o pamiatkach výtvarného umenia pochádzajúcich z územia Slovenska ukázala, že tieto diela hovoria nielen o stave a vývine umenia, ale prinášajú aj cenné všeobecnejšie doklady o kultúrnej histórii Slovenska.⁹ Pretože sa touto problematikou u nás patriční odborníci systematicky nezaobierajú, etnografom sa sťažuje interpretovanie a používanie ikonografických dokladov obsiahnutých vo výtvarných pamiatkach. V dôsledku potreby týchto dokladov a určitejšieho špecializovanosti práce s nimi, Národopisný ústav SAV sa rozhodol začleniť zhromažďovanie a interpretovanie ikonografických dokladov medzi ústavné úlohy.¹⁰

Už pri osnovaní práce a pred začatím zberu a triedenia bolo treba stanoviť kritériá, ktoré by vyplývali z cieľa práce i z charakteru zhromažďovaného materiálu. V dôsledku toho sa prezreli a preštudovali nielen existujúce ikonografické práce, ale i tie prístupné práce a dokumentácie, ktoré obsahujú doklady o vý-

vensku. Slovenský národopis, 1967, 417–453. — *Etnografické vyhodnotenie hrobových nálezov zo Starej Haliče*, Monumentorum tutela, 4, 1967–68, 423 a ďalej.

⁶ *Československé dejiny*, Bratislava 1961. — *Československá vlastivěda I*, Praha 1964. — *Súpis pamiatok na Slovensku I–III*, Bratislava 1967–1969.

⁷ Napr. archívne doklady uverejnené historikmi v Slovenskom národopise: P. Horváth, *Z cechového zvykoslovía na Slovensku z druhej pol. 18. stor.* Slovenský národopis, 1967, 121 a ďalej. — E. Horváthová — P. Horváth, *Lieky a liečebná činnosť turčianskych olejkárov v 18. a na zač. 19. storočia*. Slovenský národopis, 1968, 463 a ďalej. — V. Jankovič, *Materiály k dejinám ľudovej architektúry na území bývalej Nitrianskej župy z r. 1778–9*. Slovenský národopis, 1967, 254 a ďalej.

⁸ B. Pola, *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši*. Bratislava 1962. — S. Kovačovičová, *Etnografické vyhodnotenie hrobových nálezov zo Starej Haliče* (pozri pozn. 5).

⁹ Napr.: *Architektúra na Slovensku do polovice 19. storočia*, Bratislava 1958. — *Dielo majstra Pavla z Levoče*. Bratislava 1961. — *Súpis movitých pamiatok na Slovensku*, SÚPSOP (nepublikovaný). — *Súpis pamiatok na Slovensku, I–III*, Bratislava 1967–1969.

¹⁰ V rámci štátnej úlohy Dejiny ľudovej kultúry na Slovensku som na úlohe pracovala v rokoch 1966–1968 v SÚPSOP. Od r. 1968 pracujem na ikonografii ľudovej kultúry v Národopisnom ústave SAV.

tvárných pamiatkach na Slovensku.¹¹ Z jedných sa čerpali podnety pre metódu práce, z druhých sa získal prehľad o charaktere a šírke dokladov.

Prezreté, vyexcerpované a vyhodnotené zoznamy a súpisy výtvarných pamiatok ukázali, že najväčšie množstvo výtvarných pamiatok sa zachovalo hlavne zo stredoveku, keď Slovensko prežívalo intenzívny ekonomický, spoločenský a kultúrny rozmach.¹² Preto sme sa pri sústreďovaní materiálu zamerali hlavne na diela pochádzajúce z obdobia gotiky a renesancie (čo znamená od polovice 13. do konca 16. storočia). Umelecké pamiatky z neskoších storočí sme do tejto etapy práce nezahrnuli z niekoľkých dôvodov. K takémuto vymedzeniu viedlo nás to, že Slovensko koncom 16. a v 17. storočí prežívalo hospodársky a kultúrny úpadok, z ktorého sa spamätalo až na základe tereziánskych reforiem. V dôsledku tohto úpadku sa tu udržali niektoré kultúrne formy z predchádzajúcich storočí dlhšie ako inde v Európe. Preto pre vývin ľudovej kultúry na Slovensku má gotika a renesancia väčší význam ako tam, kde v dôsledku hospodárskej prosperity nastúpilo barokové umenie. V nemalej miere sme k takémuto pracovnému vymedzeniu pristúpili aj pre odlišný charakter gotického, renesančného a barokového umenia a potreby odlišnej interpretácie.¹³ Odsunutie ikonografických dokladov pochádzajúcich zo 17. a 18. storočia do druhej etapy práce nastalo aj preto, lebo ikonografické doklady tohto obdobia sú prístupnejšie ako gotické a renesančné doklady, a preto ich historici a čiastočne aj etnografi používajú aj bez pomoci ikonografie.¹⁴

Ani všetky zachované diela vymedzeného obdobia sa nestali predmetom nášho etnografického ikonografického skúmania. Ich eliminácia nastala z hľadiska šírky ľudovej kultúry a jej vzťahov k ostatným zložkám kultúry i na základe potrieb súčasnej etnografie.¹⁵ Preto sa z hľadiska kultúrnej histórie môžu zdať niektoré

¹¹ Kvôli tomu sme vyexcerovali dokumentácie týchto ústavov: SÚPSOP Bratislava, SNG Bratislava, SNM Martin, VM Banská Bystrica, ŠM Bardejov, BM B. Štiavnica, VSG a VSM Košice. Takto získaný materiál som porovnala a doplnila dokladmi z publikácií: *A magyarországi művészet története*, Budapest 1956. — *Dvanásť storočí výtvarného umenia na Slovensku. Katalóg k roynomennej výstave SNG v Bratislave, 1966—1968.* — D. R a d o c s a y, *Középkori magyarországi táblaképei*. Budapest 1955. — C i d l i n s k á, F r i c k ý, H r a š k o v á, H r o m a d o v á, M a r i a n y o v á, *Súpis movitých pamiatok na Slovensku*, SÚPSOP, nepublikované. — *A szépművészeti múzeum, 1906—1956*. Budapest 1956. — O. S c h ü r e r — E. W i e s e, *Deutsche Kunst in der Zips*, Leipzig 1938.

¹² *Štátny evidenčný zoznam nemovitých pamiatok* uvádza tento počet pamiatok: románskych 148, gotických 712, renesančných 1019, barokových 817, rokokových 77, klasicistických 596. S. K o v a č e v i č o v á, *Ľudové skulptúry na Slovensku*, Slovenský národopis, 1969, 240, pozn. 52.

¹³ Pri tejto interpretácii sme vychádzali z tézy, že umenie každej doby vzniká sice v nepriamej, ale predsa v závislosti od prostredia, v ktorom patričný umelec žije a pracuje. V dôsledku toho môže príslušné dielo obsahovať určité doklady svojej doby. Skúmať a osvetliť tieto doklady možno len na základe poznania ideológie a myšlienkového sveta, etických i estetických princípov platných v príslušnom období a v určitej spoločnosti.

¹⁴ Napr. v *Československej vlastivědě* I a ďalších dielach uvedených v poznámke 6.

¹⁵ Výber sme robili na základe potrieb štátnej úlohy Dejiny ľudovej kultúry na Slovensku, ku ktorej ikonografia zhromažďuje doklady i na základe obsahu triedníka ľudovej kultúry, ktorý používa Národopisný ústav SAV, KEF UK, SNM Martin.

javy doložené viac, iné menej (napríklad väčšiu pozornosť sme venovali jednotlivým formám odevu, výzdobe, ornamentu, spoločenskej diferenciacii ako napr. zbraniam).

Ďalšie zúženie nastalo na základe územného vymedzenia pôvodu skúmaných výtvarných diel. V širšom zmysle slova ikonografické doklady vzťahujúce sa na vývin všefudských foriem kultúry Slovenska existujú po celej Európe a ich zhromaždenie v danom časovom vymedzení a personálnom obsadení predstavuje nezvládnuteľnú úlohu.¹⁶ Preto sme svoj záujem obrátili hlavne na pamiatky, ktoré vznikli na území Slovenska. Pretože Slovensko 1000 rokov tvorilo časť uhorského štátu a mnohé kultúrne formy sa utvárali práve v dôsledku právnych, hospodárskych, politických a spoločenských noriem tohto štátu, opierame sa aj o tie uhorské doklady, ktoré majú vzťah k vývinu kultúry na Slovensku. Z ikonografických dokladov okolitých národov sme vybrali len tie, ktoré bezprostredne súvisia s vývinom na Slovensku a nie sú prístupné.¹⁷

Hneď od začiatku sme rešpektovali začatú ikonografickú prácu iných ústavov na Slovensku, ktoré sa ikonografiou zapodievali zo svojho špecifického hľadiska. Tak napríklad SNM v Bratislave sústreďuje ikonografický materiál k dejinám a vývinu cechových remesiel, a preto si ich v našom výbere všimame len okrajove, pokiaľ súvisia s ľudovou výrobou. Historický ústav SAV sústreďuje doklady viažúce sa k histórii Slovenska, preto uvádzame len tie, ktoré okrem historických udalostí dokladajú aj ďalšie javy (napr. odev, dopravu ap.). Slovenské národné múzeum v Martine spracúva hlavne ikonografické doklady pochádzajúce z knižtlače, a preto sa naša ikonografia zamerala len na tie tlačené knihy, ktoré obsahujú maľované miniatúry.

Na základe takejto eliminácie pre naše bádanie ostala veľká časť gotických a renesančných maliieb a plastík pochádzajúcich zo Slovenska, čiastočne i z Uhorska, ako aj časť, ktorá dokladá vývin ľudovej kultúry Slovenska a vzťahy ľudovej kultúry ku kultúrnym prejavom ostatných vrstiev národa a štátu.¹⁸

Zhromažďovanie ikonografie bolo však spojené i s triedením a z toho vyplývajúcou interpretáciou, preto si bolo treba určiť, čo touto interpretáciou mienime dosiahnuť.¹⁹ Pri stanovení týchto postulátov sme vychádzali z pracovných postupov L. N i e d e r l e h o, Z. W i n t r a i nemeckých a maďarských kultúrnych historikov, ktorí ikonografický materiál interpretovali hlavne na základe podobnosti určitých javov obsiahnutých v starom umení s podobnými javmi ľudovej

¹⁶ Ukážka takéhoto použitia je v práci S. K o v a č e v i č o v á, *Ľudová architektúra na Slovensku 1800–1950* (pozn. 5).

¹⁷ Preto sme do nášho výberu nezahrnuli ikonografické doklady z Čiech a Moravy, ktoré sú pre našu kultúru dôležité, ale ich časť je prístupná v knihe *Homo faber*, ktorá vyšla v r. 1966. Ikonografiou Čiech a Moravy v zmysle štátnej úlohy Dejiny ľudovej kultúry v ČSSR sa zapodieva v UEF ČSAV V. T r k o v s k á, o čom referuje v článku *Ikonografická dokumentace k dějinám lidové kultúry ve středověku*, V: *Zpravodaj* 4, 1965, 2 n.

¹⁸ Sú to tieto druhy výtvarného umenia: knižná maľba, obrazce z erbových listín a kalendárií, tabuľová a nástenná maľba, maľby na nábytku a na stropoch, samostatné plastiky, reliéfy, architektonické a interiérové doplnky.

¹⁹ Pozri pozn. 15.

a národnej kultúry pochádzajúcimi z 19. a 20. storočia.²⁰ Novšie čiastkové monematické práce, ktoré sa zaoberali sledovaním zmien a stanovením vývinových zákonitostí a objavovaním vzťahov v umení a kultúre jednotlivých spoločenských vrstiev a národov, však ukázali, že podobnosť určitých javov môže byť pomôckou pri vysvetľovaní kultúry a nemôže sa stať hlavným kritériom vysvetľovania ich rozšírenia a vývinu.²¹ Vychádzajúc z týchto poznatkov, stanovili si postuláty výberu a interpretácie ikonografického materiálu V. Husa, J. Petrání a A. Šubrtová v práci *Homo faber*.²² Podobnosť javov nájdených v minulosti s podobnými javmi v súčasnosti dopĺňajú vzťahovou analýzou patričnej formy v dobe vzniku umeleckého diela. Postavením takýchto požiadaviek V. Husa a jeho spolupracovníci na jednej strane sťažili a zúžili triedenie a čítanie ikonografie, na druhej strane podstatne rozšírili. Prečo a ako, uvidíme z ďalšieho rozboru.

Pri tejto práci náročnej pre etnografa treba mať predovšetkým na zreteli, že stredovekým umelcom nešlo o realistické stvárnenie skutočnosti — človeka, jeho okolia a jeho práce. V duchu vtedajších predstáv a z toho vyplývajúcich názorov na umenie sa majstri snažili námet spracovať schematicky. Určité deje a formy zjednodušovali do znakov, kodifikovaných stredovekou spoločnosťou. V snahe uľahčiť okoliu chápanie svojho diela, jednu skupinu znakov potlačovali, druhú zvyrazňovali. Pri tejto umeleckej tvorbe postupovali viac na základe internacionálnych predlôh, menej na základe individuálnej predstavivosti. Avšak aj napriek medzinárodných predlohám a schémam sa do gotického umenia, pod vplyvom humanizmu dostávajú prvky, v ktorých sa prejavuje nielen umelcova individualita, ale i obraz konkrétneho prostredia, v ktorom tvorca žil. Preto dešifrovanie jednotlivých znakov, v ktorých sa skrývajú typy rôznych foriem stredovekej kultúry, i poznanie zákonitostí tvorby stredovekého umenia patrí medzi prvoradé úlohy toho, kto sa s triedením a interpretáciou ikonografických dokladov chce zaoberať. Ďalej pri tejto interpretácii je dôležité si uvedomiť aj tú skutočnosť, že každý predmet a jav znázornený v stredovekom výtvarnom umení mohol mať v dobe vzniku patričného diela iný význam, aký má dnes.²³ Každá kultúrna hodnota totiž vzniká na základe vzťahu človeka (tvorca, nositeľa, interpreta) k svojmu okoliu a prostrediu. V tomto procese vznikania a zanikania je príznačné, že každý kultúrny jav má svoju skladbu, ktorou zapadá do celkovej skladby doby a prostredia, v ktorej vzniká. Ak sa ktorákoľvek časť tejto skladby mení, mení sa celá skladba a v nej i patričné hodnoty.²⁴ Preto určitá forma, ktorá vznikla v stredoveku pre feudálov, nemôže mať ten istý obsah a význam,

²⁰ Pozri pozn. 1.

²¹ Kolektívne i individuálne výskumy i knižné publikácie a štúdie Národopisného ústavu SAV, SNM v Martine a mnohé ďalšie.

²² V. Husa — J. Petrání — A. Šubrtová, *Homo faber*. Praha 1966.

²³ Tamže, 7—34.

²⁴ Cl. Lévi — Strauss *Der Strukturbegriff in der Ethnologie*. V: G. Schiwy, *Der französische Strukturalismus*, Reinbek bei Hamburg, 1969, 131—33. — Ge. Charbonnier, *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*, Paris 1961, 96 a ďalej.

ako má jej variácia začlenená do života roľníkov a nájdená v období rozpadu veľkorodiny alebo začiatkov industrializácie Slovenska. V dôsledku toho nemôže etnograf stotožňovať tvarove podobné javy nájdené v stredoveku s javmi z 19. storočia. Podobnosť v tomto prípade pomáha pri hľadaní genézy javu, no nemôže byť hlavným kritériom pre poznanie života v rámci patričného kolektíva a stanovenia vývinu kultúry patričného územia.²⁵ Tieto vývinové zákonitosti možno poznať a vysvetliť na základe dialektického rozboru histórie, ideológie a kultúry patričnej spoločnosti určitého územného celku.²⁶

Z histórie Slovenska a Uhorska ďalej vyplýva, že mnohé druhy ručnej výroby a s tým spojené výrobky práve v stredoveku dosiahli svoj vrchol. V neskorších obdobiach z rôznych príčin ich vývin stagnoval a etnograf ich našiel v pomerne nezmenenej forme v 19. storočí v ľudovej kultúre. Akokoľvek je takáto podobnosť lákavá, predsa treba mať na zreteli, že každá kultúrna hodnota aj pri najmenšom vývinovom pohybe spočíva jednou svojou časťou v prostredí, z ktorého pochádza, druhou svojou časťou v novom prostredí, do ktorého prišla. A symbióza tohto nového so starým vytvára novú hodnotu, ktorá nie je kópiou ani jednej časti, ktorá ju vytvorila, ale tretím, celkom novým javom. Pri tomto procese sa stáva, že miestny obsah dostal novú podobu, alebo naopak, nový obsah prebral starú miestnu funkciu. Tento proces stáleho odumierania a rastu i určitej súvislosti sa po stáročia v kultúre opakuje.²⁷

Pri tomto vývinovom procese sa stáva, že určité kultúrne javy rozšírené na širšom území sa sťahujú na menšie územie; často okrajové, ďaleko položené od centra, kde vznikali. Pri tomto procese dochádza aj k tomu, že kultúrne hodnoty, ktoré v minulosti vznikali v jednej spoločenskej vrstve sa vývojom dostali do inej spoločenskej vrstvy a tam v rôznom začlenení pretrvali. Takáto migrácia a pretváranie i pretrvanie sa napríklad dialo v dôsledku hospodárskeho a politického zaostávania jedného kraja za druhým (napríklad napredovanie baníckych miest a ich okolia proti agrárnym oblastiam v stredoveku). Vytvorilo sa však aj v dôsledku ideologických rôzností jednej spoločenskej skupiny pred druhou, (napríklad v 17. stor. u uhorských protestantov, ktorí sa dlhšie pridŕžovali renesančných umeleckých foriem, kým katolíci skôr prešli ku barokovému umeniu). Takéto stiahnutie, prežívanie a dotváranie však mohlo nastať aj v dôsledku spoločenských rozporov, ktoré nastávali v rámci jedného štátu alebo národa. Starších foriem sa potom pridŕžovali skôr spoločenské vrstvy, ktorým sa vládlo, spoločensky stáli nižšie a boli odkázané pri zaobstarávaní a výrobe životných potrieb samy na seba, ako spoločenské vrstvy, ktoré svojou politickou a finančnou mocou mali možnosť siahť po kultúrnych novotvaroch. Tieto kultúrne javy, stiahnuté a osihotené na určitých miestach a v určitých spoloč-

²⁵ Doplňovanie jednej metódy bádania ďalšími žiada v etnografii R. Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, Zürich 1946, 46–52.

²⁶ L. Goldmann, *Der Begriff der sinnvollen Struktur in der Kulturgeschichte*. V: G. Schiwy, *Der französische Strukturalismus*, 174–181.

²⁷ S. Kovačevićová, *Atlas ľudovej kultúry a problematika vývinu ľudovej kultúry na Slovensku*, Slovenský národopis, 1969, 413–416.

čenských vrstvách prekonalí, aj keď pomaly, predsa určitý vývin. Ten závisel od potrieb, možností, myslenia a cítenia patričného prostredia. Formálne i funkčne pozmenené a do iného prostredia a života začlenené, nachádza ich etnograf v 19. a 20. storočí.²⁸ Aj túto priestorovú časovú a spoločenskú migráciu musí mať etnograf na zreteli pri interpretácii ikonografických dokladov.

Pri tejto zložitej práci pomáha etnografovi nielen datovanie, presné lokalizovanie a zistenie autorstva, patričného výtvarného diela, čo získava od historikov umenia, ale i porovnanie ikonografického materiálu so zachovaným autentickým alebo vykopaným trojrozmerným materiálom. Tieto doklady pomáhajú etnografovi prejsť z genézy aj na funkciu patričnej formy, a tým poznať nielen formálne, ale aj obsahové zmeny, ktoré patričný jav prekonal v čase a priestore.²⁹

Ikonografia ľudovej kultúry podobne ako historické a priestorové porovnávanie motívov v ústnej slovesnosti môže etnografovi pomôcť pri hľadaní genézy určitých javov a ich rozšírenia. Bez začlenenia do určitého prostredia a doby a bez poznania vzťahov k tvorcovi a používateľovi, znamenali by javy objavené ikonografiou len statické konštatovania určitých kultúrnych hodnôt, čo nemôže byť cieľom etnografickej práce.³⁰ V dôsledku toho zostavenú ikonografiu považujeme za pomôcku, poskytujúcu doklady tým, ktorí sa mienia zaoberať vývinom a dejinami ľudovej kultúry, ako časti kultúrnych dejín patričného územia.

Charakteristika ikonografických dokladov v knižnej maľbe, erbových listinách a kalendáriách

Porovnanie sústredného ikonografického materiálu ukazuje, že časové a priestorové sledovanie určitých kultúrnych foriem a ich variácií bude možné až na základe roztriedenia a zaradenia dokladov všetkých druhov stredovekého výtvarného umenia.³¹ Pred definitívnym dokončením tejto práce bolo si treba overiť niektoré pracovné postupy na užšom materiáli a výsledky predložiť na posúdenie širšiemu kruhu odborníkov, ako sú konzultanti práce. Preto bolo

²⁸ S. Kovačevičová, tamže.

²⁹ B. Polla, c. d., pozn. 9. — Nálezy A. Fialu a T. Štefanovičovej na bratislavskom Hrade a A. Valláška v areáli Academie Istropolitany v Bratislave.

³⁰ Na vzájomné doplňovanie historickej metódy geografickou, sociologickou a psychologickou metódou v etnografii upozorňuje R. Weiss v c. d., 52, 53.

³¹ Stav v sústredení a spracovaní ikonografických dokladov pochádzajúcich zo stredovekého výtvarného umenia je takýto (ku 31. 12. 1969):

knižná maľba 162 sústredných, vyhodnotených a zatriedených jednotiek,

nástenná maľba 355 sústredných, vyhodnotených jednotiek

archit. doplnky 100 sústredných, vyhodnotených jednotiek

plastiky 245 sústredných, vyhodnotených jednotiek

maľba tabuľová 500 sústredných jednotiek;

spolu 1362 sústredných jednotiek, čo pravdepodobne bude tvoriť 6810 údajov vzťahujúcich sa ku kultúre v stredoveku na území Slovenska. Odhad sme urobili na základe 850 údajov pochádzajúcich zo 162 miniatúr spracovaných v tejto štúdii.

možné spracovať jednu problematiku, napríklad odev v celej šírke zhromaždených dokladov, alebo poukázať na mnohosť a rôznorodosť ikonografických dokladov obsiahnutých v stredovekom umení. Pretože prvá alternatíva predpokladala definitívnu kategorizáciu všetkých zhromaždených dokladov a tým dokončenie a uzavretie najdôležitejšej etapy práce — triedenia — vybrali sme si druhú alternatívu.

Za východisko tejto práce sme si vybrali ikonografické doklady obsiahnuté v knižnej maľbe, miniatúrach kalendárií a v erbových listinách. Tieto umelecké pamiatky tvoria nie príliš rozsiahly, dobre spracovaný a prístupný celok, ktorý navzájom súvisí nielen spôsobom umeleckého stvárnenia, ale často i dielňami a autormi.³²

* * *

Podobne ako i inde v Európe *knižné maľby* sa na našom území zjavujú najprv v liturgických knihách, a preto majú náboženský obsah. Na Slovensku a v Uhorsku súvisí rozšírenie týchto kníh s upevňovaním moci cirkve a s rozširovaním kultúrnych stykov s ostatnou Európou, kde boli v obľube kódexy zdobené miniatúrami. A. Güntherová spája počiatky tohto umenia na našom území s kultúrou Veľkej Moravy, aj keď uznáva nedostatok priamych dokladov.³³

Na rozdiel od toho I. Berkovitsová kladie začiatky knižnej maľby do obdobia panovania kráľa Štefana.³⁴ Prvým zachovaným kódexom pochádzajúcim z nášho územia je Szelepchényiho evanjeliár, ktorý vznikol koncom 11. a začiatkom 12. storočia v Hronskom Beňadiku a nadväzuje na karolínsku tradíciu knižnej maľby. Aj napriek tvrdeniu Berkovitsovej, že maľby tohto obdobia nadväzujú na ornamentiku starých uhorských šperkov, nenachádzame v menovanom evanjeliári ikonografické doklady, ktoré by hovorili k našej problematike. Kódex má niektoré spoločné ornamentálne znaky s architektonickými doplnkami uhorského románskeho staviteľstva.³⁵ A v ňom sa objavujú aj ikonografické doklady, ktoré sú dôležité pre etnografa (lov, pastieri, ap.). Môže sa stať, že ďalšie bádanie založené na porovnaní malieb kódexov s nálezmi archeológov z tohto obdobia prinesie nové poznatky aj v tejto otázke. Približne od druhej polovice 13. storočia, v súvislosti s celkovým vývinom umenia, sa knižná maľba aj u nás uvoľňuje a začína stvárňovať svetské námety, ktoré majú knihu nielen skrášľovať, ale hlavne pomôcť vysvetliť náboženský text. V 14. storočí sa potom už stretávame nielen s iluminovanými knihami náboženského obsahu (breviármí, misálmi, kancionálmi), ale i so svetskými kronikami, ktoré podľa západoeurópskeho vzoru majú oslavovať panovnícke rody, činy rytierov a zaznamenať povesti o vzniku patričných národov. Aj keď tieto knižné maľby nadnášajú dej

³² Hlavné doklady čerpáme z nižšie citovaných diel.

³³ Güntherová — Mišianik, *Stredoveká maľba na Slovensku*, Bratislava 1969. 12.

³⁴ J. Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, Budapest 1968.

³⁵ Berkovits, c. d., 17.

a prostredie, predsa v nich etnograf nachádza dôležité doklady súvisiace so životom a bojom v 14. storočí. V tomto období sa však svetské námety a bohatá ornamentika dostáva i do kníh náboženského obsahu. Maliari znázorňujú činy svätcov, Kristov život a jeho pôsobenie na zemi pomocou výjavov a predmetov z každodenného života, vyjadrených opisne alebo znakovne. V týchto maľbách nachádza etnograf nielen ornamentálne prvky, ktoré sa rozvili v ľudovom dekoračnom umení, ale v súvislosti so spodobením pôsobenia Krista na zemi aj mnohé formy náradia, nástrojov, nádob, odevu, textílií, ďalej architektonické detaily a pod., ktoré charakterizovali život v stredoveku u nás. Knižná maľba v Uhorsku po rozbehu v 14. storočí (Anjouovské umenie) vrcholí v dobe Mateja Korvína, keď sa vyvíja pod vplyvom talianskeho quattrocenta. Charakterizuje ju bohatý ornament, ktorý zo znakovosti a štylizácie prechádza k realistickému stvárneniu dekoračných prvkov. Ale tým, že namiesto obrazov konkrétneho života sa zameriava na alegórie, prestáva mať význam pre etnografov. Od konca 15. storočia však pre národopisca majú význam prvé tlačené knihy ozdobené najprv maľovanými miniatúrami, potom drevorytni, ktoré dostávajú ilustračný charakter.³⁶

Etnograf nachádza ikonografické doklady aj v miniatúrach *erbových listín*. Ich maľovanie súviselo so strediskami knižnej maľby, pretrvalo však dlhšie. Vznik uhorských erbových listín zdobených miniatúrami kladú historici do obdobia upevňovania feudálnej moci za Bélu IV., keď panovník znovu rozdeľuje pôdu a listinami potvrdzuje rodové a mestské privilégia a majetky. Erb, ktorý na týchto listinách tvorí podstatu miniatúry, symbolizuje patričný rod alebo mesto. Erby majú svoj pôvod v znakoch, ktoré rytieri a bojovníci umiestňovali na svojej výzbroji, aby bolo možné rozoznať bojujúce strany. Keď erby stratili na výzbroji svoju označovaciu funkciu v dôsledku vývoja bojovej techniky, dostávali postupne symbolický obsah, ktorý bol spojený so vznikom alebo činmi patričného rodu, prípadne so zamestnaním obyvateľov príslušného mesta.³⁷ Do týchto erbových obrazcov sa dostávajú však aj také symboly, ktoré súvisia so stredovekým obrazovým symbolickým myslením. Variácie týchto motívov v podobe metafory alebo personifikácií nachádzame v ľudových rozprávkach, baladách, piesňach i ako jednotlivé dekoračné prvky v ľudových výšivkách a maľbách.

Najmenej dokladov pre našu ikonografickú dokumentáciu čerpáme z *kalendárií*, pretože tie až do 16. storočia nevznikali na území Uhorska. Ich dokladová hodnovernosť pre nás súvisí skôr s tým, že predstavujú pracovné a iné úkony, ktoré boli v stredoveku všeobecne rozšírené a na našom území ich potvrdzuje zatiaľ len archívny a archeologický materiál.³⁸

Knižné a erbové miniatúry nevznikali len na domácom území, ale panovník,

³⁶ Berkovits, c. d., 90, 91, 95. — Güntherová — Mišianik, c. d., 22, 23.

³⁷ D. Radocsay, *Gotische Wappenbilder I*. In: Acta Hist. Artium 1958, 322, 317. — J. Novák, *Mestské a obecné erby na Slovensku*, Bratislava 1967, 25, 27, 28.

³⁸ Najmenej dokladov sme mali ku kalendáriám. Čerpali sme ich z diela *Magyar művelődés története* II–III, Budapest okolo r. 1930.

šľachta a duchovní hodnostári si maľby objednávali i v zahraničí (napr. vo Švajčiarsku, Nemecku, v Taliansku ap.). Preto bolo potrebné naše územné vymedzenie rozšíriť na všetky územia, ktoré obsahujú doklady ku kultúre Uhorska a hlavne Slovenska. Takto sa do nášho výberu dostávajú okrem miniatúr pochádzajúcich z dielne budínskej, bratislavskej, košickej, kremnickej, štiavnickej, pannonhalskej aj obrazce maľované v Kostnici, Norimbergu, Pasove a pod.³⁹ Miniátori v dielňach týchto miest stvárnňovali erbové symboly na základe úradných direktív panovníka podľa svojich vlôh a tradície dielne. Direktívy určil uhorský panovník po dohovore s patričným mestom alebo predstaviteľom rodu. Preto sú erbové symboly stvárnnené majstrami v cudzine aj dokladmi uhorského myšlienkového sveta a vtedajších mravov. Ďalej sa zameriavame na také práce, ktoré vytvorili pôvodom cudzí majstri, pracujúci však v uhorských dielňach, ako napríklad v Budíne, Bratislave a pod.⁴⁰ Títo majstri stvárnňovali nielen námety známe aj inde v Európe, ale i námety z prostredia ich nového domova. Najzaujímavejšie doklady obsahujú miniatúry, ktoré maľovali miniátori uhorského pôvodu v budínskom kráľovskom skriptóriu. Na základe ich vlastných vlôh, domáceho i zahraničného a najmä talianskeho školenia a domácej tematiky vytvorili diela, ktoré preslávili uhorskú knižnú maľbu doma i za hranicami. Pre nás sú dôležitú hlavne miniatúry z *Obrazovej kroniky* (*Chronicon pictum*), ktoré sa týkajú uhorských dejín. Dokladajú realitu života v Uhorsku v druhej polovici 14. storočia.⁴¹ Z knižných malieb, ktoré vznikli mimo územia Uhorska a ich objednávateľia neboli obyvateľmi Uhorska, všimame si len tie, ktorých obsah súvisí s vývojom a kultúrou Uhorska, ale nie sú nám prístupné.⁴²

Takto zúžený materiál vymedzuje sa nám časove na prvé zachované dielo s dokladmi vzťahujúcimi sa na ľudovú kultúru, ktoré pochádza z druhej polovice 13. storočia a ukončuje sa úpadkom a zánikom knižnej miniatúry, približne v prvej polovici 16. storočia.

Pri sústreďovaní tohto materiálu sme vychádzali zo súborných prác slovenských, maďarských a poľských, publikovaných v posledných desaťročiach. Staršie publikované práce sme použili na doplnenie materiálu. Tento postup sme si zvolili preto, že etnograf pri tejto práci musí vychádzať z poznatkov tých

³⁹ Radoesay, c. d., 322, 329, 330 a 351–358.

⁴⁰ Berkovits, c. d., 51, 65. — Güntherová — Mišianik, c. d., 73, 74. Uvedieme aspoň mená tých, s ktorými sme sa v našom výbere najčastejšie stretli: Matej Prenner pôsobil v Bratislave okolo r. 1377; Ján z Vacova v prvej pol. 15. stor.; Ladislav z Miškolca, Michal z Trnavy; Bratislavský majster okolo r. 1423; Kremnický majster okolo r. 1426; Valentin Gobil z B. Štiavnice okolo r. 1432; Baltazár Blutfogel, rodák zo Sliezska, pracoval v B. Bystrici a v Bardejove okolo r. 1473; Vincent Roder Czinteke pôsobil na Spiši okolo r. 1474–9.

⁴¹ *Chronicon pictum*, známa tiež pod názvom *Chronica de gestis Hungarorum*, *Képes krónika*, *Obrazová kronika*, *Viedenská obrazová kronika*. Napísal ju okolo r. 1358 Markus de Kált. Ilustroval okolo r. 1370 Mikuláš Meggyes. Údaje podľa diela *Die ungarische Bilderkronik des Markus von Kált*, Budapest 1961.

⁴² Pozri pozn. 17. — Zahrnuli sme sem krakovskú kroniku Baltazára Behema, spracovanú Z. Ameysonovou pod názvom *Kodeks Baltazara Behema*, Warszawa 1961. Dielo obsahuje maľby, ktoré sú blízke v spišských mestách.

odborníkov, ktorí sa knižnými, erbovými miniatúrami a kalendármi zaoberajú z hľadiska dejín umenia.

Predovšetkým sme vychádzali z dokladov a výsledkov bádania, obsiahnutých v publikácii A. Güntherová — J. Mišianik, *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Oba autori interpretujú v práci kódexy a erbové listiny pochádzajúce z územia Slovenska.⁴³ Prácam I. Berkovitsovej sme sa venovali hlavne z hľadiska kultúrno-historickej interpretácie niektorých knižných malieb pochádzajúcich z Uhorska. Čiasotčne sme prebrali i jej datovanie, ktoré na základe novších poznatkov posúva vek určitých kódexov a malieb do časove starších období. Z práce J. Nováka, *Slovenské mestské a obecné erby*, sme vychádzali pri datovaní mestských erbov, ktoré charakterizujú určité zamestnanie obyvateľov v stredoveku. Štúdia D. Radocsa a o gotických miniatúrach na uhorských erbových listinách nám poskytla datované a lokalizované údaje o erbových obrazoch, ktorých paralely nachádzame v ľudovom umení. Z diela *Magyar művelődés története* pochádzajú miniatúry vzťahujúce sa na prácu. A Meisenovej vydanie *Kódexu Baltazára Behema* nám pomohlo začleniť výjavy, týkajúce sa niektorých pracovných postupov krakovských remeselníkov do kontextu s prácou a životom na stredovekom Slovensku.

Pri hodnotení miniatúr väčšina spomínaných autorov konštatuje snahy maliarov po realite, čo sa zintenzívňuje hlavne v druhej polovici 14. storočia a vrcholí v prvých desaťročiach 16. storočia. Toto bádania dokladajú tými obrazmi, v ktorých miniátori znázorňujú ľudové a určité historické výjavy. Berkovitsová pri rozboře diela maliara M. Meggyesiho, ktorý vyzdobil *Chronicon pictum*, prichádza k názoru, že realita života a mravov uhorského dvora v pol. 14. stor. je natoľko hodnoverná, že miniátor musel na tomto dvore žiť a poznať spôsoby zábav, intríg, boja a diplomatických vzťahov vtedajšieho panovníka i diferenciáciu vtedajšej spoločnosti.⁴⁴ Všetky datované a lokálne určené miniatúry, podobne ako i zachované autentické predmety z tých čias však ukazujú, že pre vývin ľudovej kultúry nie sú dôležité len doklady, ktoré znázorňujú život ľudu, ale i mnohé formy a javy, ktoré v stredoveku patrili iným spoločenským triedam. Vývinom, ako sme to už v úvodnej časti naznačili, dostali sa tieto prvky za zložitých historických, spoločenských a kultúrnych podmienok z jednej spoločenskej triedy do druhej a pretrvali v rôznych variantoch hlavne v kultúre ľudu v horskej časti bývalého Uhorska (Slovensko, Sedmohradsko).

Vybrali sme do nášho zoznamu všetky tie miniatúry, ktorých analýza môže doložiť históriu a rozšírenie nielen ľudovej hmotnej, ale i duchovnej kultúry a ľudového umenia. V nasledujúcich statiach zoradíme tento ikonografický materiál tak, aby sme poukázali na jeho druhovú pestrosť, príčiny kvantitatívneho

⁴³ Bibliografické údaje k tomuto, ako i k ďalším prácam, na ktoré sa v tejto stati odvolávame, pozri pri prvom citovaní patričného diela.

⁴⁴ Güntherová — Mišianik, e. d., 10. — Berkovits, *Die kunsthistorische Bedeutung der Bilderchronik*. In *Chronica de gestis Hungarorum*. Bdp., 1961.

výskytu i na event. vzťahy nájdených dokladov k dokladom pochádzajúcim v iných pomocných disciplínach.

Tematické zoradenie vybratých ikonografických dokladov a pokus o ich vyhodnotenie

Pri tematickom zoradení ikonografických dokladov pochádzajúcich z knižnej maľby, z erbových listín a z kalendárií vychádzame z triedenia ľudovej kultúry, ktoré používa väčšina národopisných ústavov a pracovísk na Slovensku.⁴⁵ V rámci väčších tematických celkov zoskupujeme jednotlivé javy a formy abecedne a nie vývinove, ako to spomínané národopisné triedniky vyžadujú. Robíme tak pre ľahšiu orientáciu. Čísla, ktoré uvádzame pri jednotlivých národopisných pojmoch, označujú miniatúru, v ktorej sa nachádza identifikovaný jav alebo forma. Zoznam miniatúr usporiadaný podľa čísiel uverejňujeme v registri použitých miniatúr. Podľa týchto čísiel sú fotokópie jednotlivých miniatúr s príslušnou anotáciou uložené v katalógu v Národopisnom ústave SAV. Pretože takmer každá miniatúra obsahuje doklady k viacerým národopisným javom, jednotlivé čísla sa opakujú pri viacerých témach. Pri identifikácii dokladov sme sa snažili preklenúť formálnu podobnosť ikonografiou doložených javov s národopisnými tým, že ich vysvetľujeme a zatrieďujeme na základe vnútorného významu patričnej miniatúry i jej dobového kultúrno-historického vyhodnotenia. Môže sa však stať, že získaním nových poznatkov a na základe ďalších porovnávacích dokladov bude treba v budúcnosti miniatúry a ich dokladovú hodnotu posudzovať iným spôsobom, ako to dnes robíme. Nazdávame sa však, že takéto korekcie vyžaduje každé bádanie, s ktorým sa iba začína.

Pre uľahčenie použitia predloženého triedenia treba povedať, že témy, javy a formy, ktoré neuvádzame, sme zatiaľ v preskúmanej ikonografii doložené nenašli. Tie doklady, ktoré sa pri rôznych témach opakujú, uvádzame v prvom prípade výskytu a potom sa na ne odvolávame. Otáznikom označujeme nejasnú identifikáciu.

Hodnovernosť dokladov by zvýšilo reprodukovanie čo najväčšieho počtu miniatúr, o ktoré by sa potom odborníci, zaoberajúci sa vývinom kultúry, mohli opierať. Pretože z hľadiska reprodukčnej techniky i miesta takýto postup v našom príspevku nebol možný, zostavili sme tabuľky kresieb, ktoré schematizujú tvar a funkciu najdôležitejších dokladov. Opisy týchto tabuliek, datovanie jednotlivých foriem súvisí s reprodukciami vybratých autentických miniatúr i s číselným znakom miniatúry. Variácie jednotlivých kresbou schematizovaných foriem možno nájsť v miniatúrach označených ďalšími číslami príslušnej témy.

⁴⁵ Pri reprodukovani sa opierame ešte o tieto publikácie: J. Berkovits, *Corvinen*, Budapest 1963. *Képes Kronika* I—II. Budapest 1964.

Poľovníctvo

poľovačka na diviaka 115, 153
 na kačky 154
 na medveďa 13
 na vlka 54, 11, 131
 psovodi 12
 sokolníctvo 151

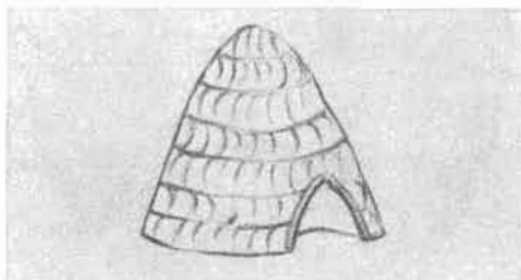

Včelárstvo

úľ slamený 113

Chov dobytky

chov oviec a rožného statku 18, 131
 prasiat 162
 pastieri 18, 131

Vinohradníctvo

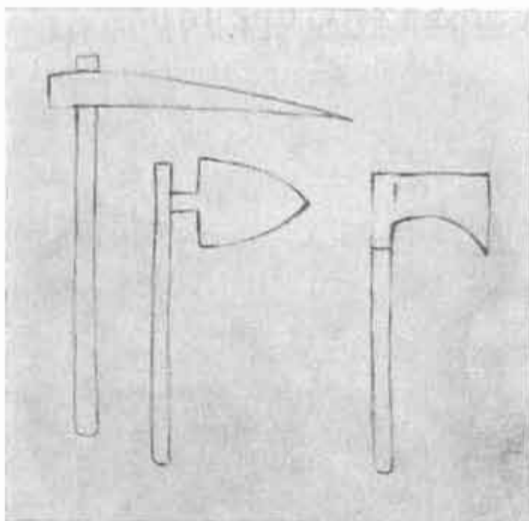
šliapanie hrozna 97
 vinič 4, 85, 137

1. Poľovačka na diviaka, okolo roku 1480 (153). (Číslo v zátvorke označuje vždy miniatúru a bližšie údaje o nej uvedené v zozname použitých miniatúr).

2. Slamený úľ, r. 1478 (113). Kresby M. Patrmanovej; uložené sú v dokumentácii NÚ SAV.

3. Sliapanie hrozna, 15. storočie (97). Reprodukcie vyhotovila T. Ševčíková; uložené sú v dokumentácii NÚ SAV.

Poľnohospodárstvo

čerieslo 144
 kopáč 134, 135
 kosenie kosou 99
 kosákom 147
 lemeš 144
 motyka-graca 36, 55, 134, 135
 obilie-klasy 144, 147
 zrno 98
 siatie z plachtičky 98
 vrece 98

4. Poľnohospodárske nástroje, koniec 13. až 16. stor. (134, 135, 11).

5. Dvojstranný položelezný pluh, r. 1456 (112).

6. Rozsieváč, 15. stor. (98).

7. Kosec, 15. stor. (99).

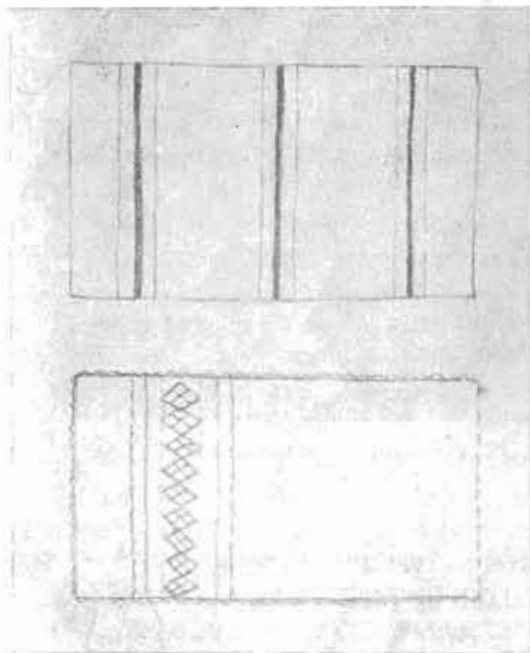

Spracovanie dreva

- dielňa debnárska 111, 112
 - stolárska 161
 - kolárstvo 14, 37, 159
- nábytok bidlo 158
 - police 104, 161
 - sedací 67, 77, 104, 105, 108, 117, 158
 - skrinky 150, 161
 - stoly 33, 46, 77, 104, 105, 156, 158, 160, 161
 - truhly a truhlice 25, 33, 105, 156, 158, 160
- vešiak na uterák 156, 161
- nádoby debnárske 58, 97, 111, 112
 - korýtko dlabané 36
 - kôš 73
 - košiny 14, 159
 - puška na vonné masti 77
 - súdok 18
- tesanie 161

Výroba a výrobky

- hlinené džbány 161
 - hrnčiar a výrobky 100
- kovové

- britva 156
- čerieslo a lemeš 144
- ihly a ich výroba 106
- kopáče 134, 135
- kosa 99
- kladivo a mlat 95, 133, 134, 138, 139, 141, 142, 143
- kovanie na nábytku 15, 25, 41, 46, 107
- nákova 142, 156
- nožnice 158
- nože 136
- pílňik 156
- šperky-spony 3, 11, 12, 27, 55, 43, 44
- topor 161
- kožené a kožušinové
 - baranice 11, 19, 20, 26, 28, 34, 47, 48
 - garbiarska výroba 103
 - kožuch — šuba 156
 - opasok dlhý 31, 38
 - postroj konský 17, 19, 22, 32, 42, 47, 48
 - sedlá 17, 22, 42, 47, 48, 157
 - sedlárske nástroje 157
 - ševci a výroba 104 (výrobky pozri obuv)
- sklárske
 - sklenka 59
- textilné
 - anitpendium 9, 26
 - čipky 26
 - koberec na podlahu 21, 30, 38
 - guba 47, 48
 - kútnica 58
 - obrus pretkávaný? vyšiváný? 77
 - plachta posteľná 21, 25, 30, 38, 45
 - plachta vozová 14, 159
 - plachtička ženská 14, 18
 - pradenie na vreteno 118
 - prikryvka 21, 25, 30, 38, 45, 58
 - ručník obradový 27
 - ručník-záster 101—104, 106, 158, 161, 162
 - ručník-uterák 156, 161
 - sejačka 98
 - vrece 71, 98, 109
 - vyšivanie na ráme 160
 - vyšivky 26, 28, 160
 - záves 21, 46, 58

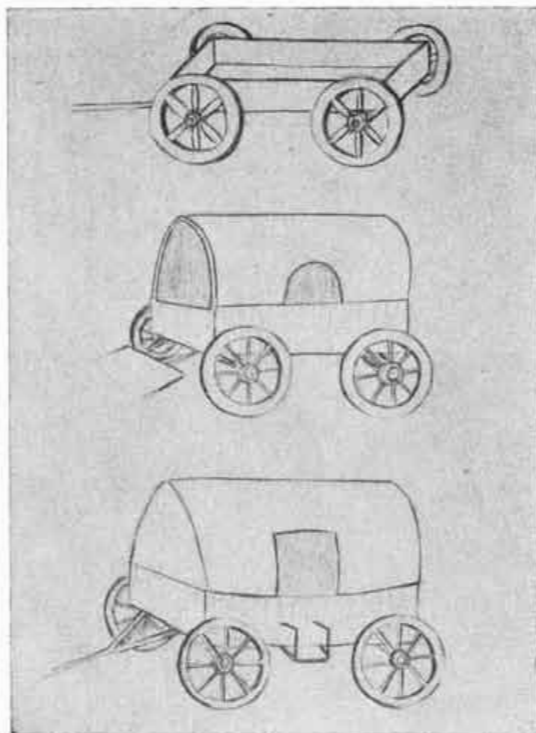
8. Obrus a oltárne prestieradlo s čipkou, polovica 14. a 15. stor. (26, 77).

9. Priadka a dieťa, r. 1505 (108).

Doprava a komunikácie

- človekom na chrbte v koši 14
- vo vreci 71
- v tanistre 109
- v ruke pomocou čútory 42
- koša 73
- panve 73
- súdka 14
- po vode v loďke 14, 29, 150
- zvieratmi na koni 17, 19, 21, 22, 32, 42, 47, 48
- na voze s košinou a plachtou 14, 159
- na voze doštenom 37

Obchod

- predaj v pouličnom stánku 109, váhy 55

Iné zamestnania – remeslá

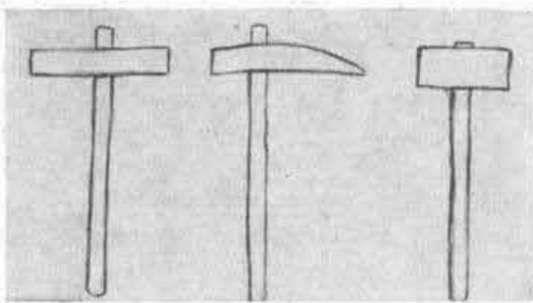
- banietvo 95, 134, 138, 141, 142, 143
- hrnčiarstvo 100
- debnárstvo 101, 102
- garbiarstvo 103
- ihliarstvo 105
- kolomažníctvo 159
- kováčstvo 142, 138
- krajčírstvo 158
- mečiarstvo 156
- obchodníci 109
- pekári 106, 107
- psiari 11
- sedlári 157
- sokolníci 151
- stolári 161
- ševci 104
- voziari 159

10. Vozy, 2. polovica 14. stor. a r. 1505 (37, 41, 159).

11. Loďky na Dunaji, 2. polovica 14. stor. (29).

Porovnaním národopisných tém týkajúcich sa zamestnania, výroby, dopravy a obchodu s ikonografickými dokladmi zisťujeme, že obrazové doklady sa týkajú hlavne výroby a remesiel, menej poľnohospodárstva, dopravy, chovu dobytká,

12. Banícke nástroje, 15. a 16. stor. (134, 138, 139).

13. Hrnčiar pri práci, r. 1505 (100).

včelárstva a poľovníctva. Spracovaný výber neobsahuje doklady k zbernému hospodárstvu, rybárstvu, salašníctvu, ovocinárstvu a záhradníctvu. V tomto prípade, ako i v ďalších nemôžeme z kvalitatívneho výskytu určitých javov obsiahnutých v ikonografických dokladoch usudzovať na ich faktickú existenciu a rozšírenie v stredoveku. V uvedených druhoch zamestnania archeologický materiál, archiválie a poznanie vývinu ľudskej práce a zamestnania ukazujú, že spomenuté druhy práce, ktoré v našich dokladoch chýbajú, boli práve na Slovensku v stredoveku rozšírené a v dôsledku hospodárskych a spoločenských vzťahov v niektorých oblastiach prevládajúce.⁴⁶ Ich nepovšimnutie teda nevyplýva z ich nedostatočného rozšírenia a hospodárskeho významu, ale z toho, že iluminátori ich nepovažovali za vhodné pre znázornenie určitého námetu, ktorý vyplýval z textu knihy. Spomenuli sme, že v liturgických kódexoch život a pôsobenie Kristovo sa znázorňovalo pomocou symboliky určitej stredovekej výroby a poľnohospodárstva a medzi tú nepatrili uvedené ikonografiou nedoložené druhy práce.⁴⁷ Miniatúry z kalendárií sledujú poľnohospodársku tematiku v súvislosti so štyrmi ročnými obdobiami (jar — siatie, leto — kosenie, jeseň — vinobranie, zima — zakálačka). Doklady v nich obsiahnuté sa týkajú nielen nástrojov, ale i spôsobov práce.

Množstvo, autentickosť a rôznorodosť dokladov týkajúcich sa výroby súvisí s poslaním diela, z ktorého pochádza väčšina miniatúr tohto druhu, a to s Kódexom Baltazára Behema. Toto dielo vzniklo na začiatku 16. storočia a obsahuje privilégia a povinnosti krakovských remeselníkov; teda v čase rozkvetu našich

Množstvo, autentickosť a rôznorodosť dokladov týkajúcich sa výroby súvisí s poslaním diela, z ktorého pochádza väčšina miniatúr tohto druhu, a to s Kódexom Baltazára Behema. Toto dielo vzniklo na začiatku 16. storočia a obsahuje privilégia a povinnosti krakovských remeselníkov; teda v čase rozkvetu našich

⁴⁶ Salašníctvo v našom slova zmysle neexistovalo, pretože prvé záznamy o pastierskej migrácii, ktorá so sebou priniesla salašnícky chov oviec, pochádzajú z polovice 14. stor. Zberné a korisné hospodárstvo v horských oblastiach severného a severo-východného Slovenska v rudimentárnych formách pretrvalo dodnes.

⁴⁷ Touto problematikou sa zaoberá v úvode práce *Homo faber* V. Husa, c. d., 7–34. Vrátime sa k nej až pri vyhodnotení ikonografického materiálu pri dokončení celej práce.

miest i v období, keď už maliari znázorňovali i detaily ľudského konania. Mnohosť a rôznorodosť dokladov vzťahujúcich sa na výrobné nástroje a jednotlivé druhy zamestnania súvisí aj s použitím obrazcov mestských erbov, v ktorých sa symbolizovala práca určitých lokalít. Aj napriek tomu, že ich na erboch a pečatidlách, ktoré im často predchádzali, nachádzame v schematizovanej forme, dokladajú tieto obrazce popri type nástroja (používaného hlavne v baníctve, kováčstve, poľnohospodárstve) i stupeň výroby, datovaný vznikom určitého erbu alebo jeho predlohy.

Svetský charakter *Chronicon pictum* a Kódexu Baltazára Behema spôsobil šírku dokladov vzťahujúcich sa i na textilné a remenárske výrobky, čo súvisí i s mnohosťou odevných a interiérových dokladov. Oba spomenuté kódexy obsahujú aj cenné obrazové doklady k jednotlivým druhom sediel, postrojov i vozov. Doprava ľudskou silou i po vode je výstižne znázornená hlavne v *Obrazovej kronike*, ale i na viacerých miniatúrach náboženského charakteru (napr. Padanie manny). Znázornené pomôcky transportu i jeho spôsoby ukazujú, že tento druh dopravy sa po stáročia málo zmenil. Spôsob predaja v krakovskom pouličnom stánku je podobný predaju na trhoch a jarmokoch v posledných storočiach.

Zhromaždený ikonografický materiál vzťahujúci sa na zamestnanie, výrobu, transport a obchod a jeho porovnanie s uvedenými druhmi práce nájdenými etnografom v 19. a 20. stor. poukazuje na pozoruhodnú príbuznosť. Na Slovensku existovali popri sebe v 19. a začiatkom 20. storočia staré formy práce popri nových vyvinutejších. Pritom staré formy ručnej výroby sa praktizovali ako pomocné (v podobe domáckej výroby a zľudoveného remesla), popri nových druhoch zamestnania v priemysle, doprave, v poľnohospodárstve a pod. I staré formy výrobkov prežívali popri nových, pričom staré boli začlenené na základe svojej účelovosti do pracovného kolobehu (domáci a salašnícky riad, textilie pre dom a hospodárstvo) a novšie dekoračnejšie alebo i drahšie sa dostali do sviatočného života (keramika, kupované textilie, prvý priemyselný tovar a pod.). Tento jav možno konštaovať nielen na dedinách, ale i v tých mestách a mestečkách, ktoré hospodársky zaostávali a tratili svoj mestský charakter zaručený stredovekými privilégiami (napr. Hybe, Dobrá Niva, Eubietová a pod.). Ďalší monotematický historický a etnografický výskum ukáže, prečo a kedy došlo k takejto dvojkoľajnosti a akým spôsobom sa dostali určité formy výroby

a práce rozšírené v stredoveku medzi široké ľudové vrstvy, ako sa ďalej vyvíjali a prispeli k špecifike života na našom vidieku.

15. Nožiari a mečiari pri práci, r. 1505 (156).

II. STRAVA

Príprava stravy

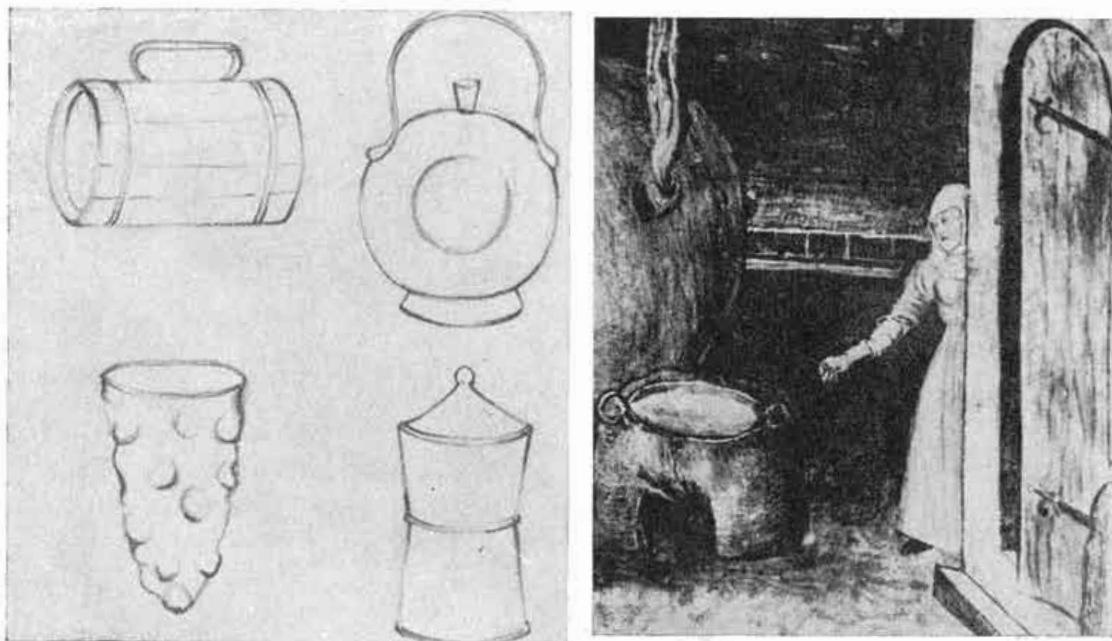
pečenie chleba 106, 107
varenie v kotli 104
zabíjačka 162

Kuchynský riad a stolovanie

nádoby a nástroje

čutora 42
džbán 100, 161
hrniec 100

hrotok 59
kôš 73
krěah 100
misa 100
mliečnik 100
nože 156
panva 73
putňa 161
sklenka 59
súdok 18
trojnožka 161
zásobnica 160

16. Kuchynský riad, polovica 14. stor., r. 1487 a 16. stor. (18, 42, 59, 77).

17. Varenie v kotli, r. 1505 (107).

Strava svojím charakterom nepatrí medzi témy, ktoré by boli stredovekí iluminátori znázorňovali. V súvislosti s náboženskou tematikou bolo ťažko znázorniť napr. konzervovanie potravín. Fajčenie, ktorému venujú pozornosť etnografické triedniky, nemohli miniatúry znázorniť preto, že tabak a fajčenie sa do Európy dostali po objavení Ameriky a u nás sa rozšírili až po príchode Turkov, hlavne v 17. a 18. storočí, keď knižná maľba už neexistovala. Chudobné sú aj doklady vzťahujúce sa na prípravu stravy. Našli sme ich v súvislosti so zamestnaním (pekárstvo a pečenie chleba) i v súvislosti so znázornením ročných období (zabíjačka). Doklady o príprave jedál sa zjavujú neskôr a zachovali sa hlavne v podobe tlačených kuchárskych kníh a ich štočkových ilustrácií.

Nepomerne viac dokladov poskytuje ikonografia o kuchynskom riade, nástrojoch a o stolovaní. Tieto doklady sme našli v svetských kódexoch v súvislosti so zamestnaním (Kódex B. Behema a Chronikon pictum) i v náboženských knihách (Padanie manny, Narodenie, Umývanie nôh Kristových a pod.).

Aj keď ikonografiou doložené formy nádob i spôsoby stolovania predstavujú miniatúry z meštianskych a šľachtických domov (Stundebuch, Chronicum pictum), predsa variácie týchto foriem a spôsobov stolovania nachádzame v mestečkách a dedinách Slovenska aj v 19. stor., čo dokladá nielen bohatý muzeálny materiál, ale i záznamy zo súčasných etnografických výskumov.

III. ODEV A JEHO ZHOTOVENIE

O d e v m u ž s k ý

gate krátke 40

guba 47, 48

kabanica sukmana 76, 80, 98, 98, 100, 111,

153, 155, 161

košela 10, 11, 18, 28, 36, 54, 61, 62, 64, 67,

71, 97, 100–115, 149, 153–5, 156, 158,

161, 162

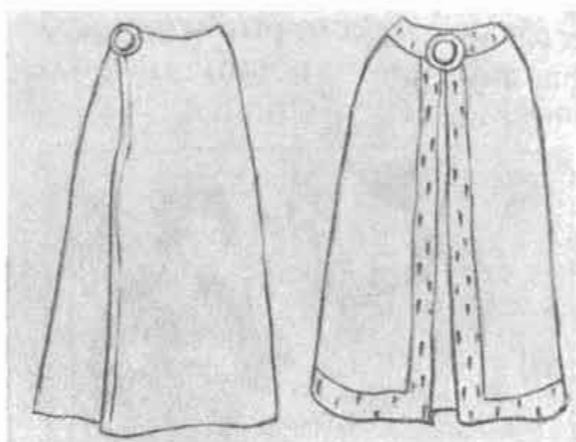
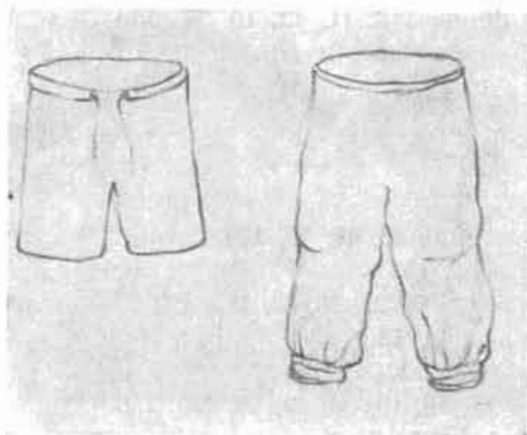

18. Zabijačka, 15. stor. (162).

košeľový odev 57
 kožuch-šuba 156
 nohavice 76, 105, 153, 155, 162
 opasok remenný dlhý 31, 38
 pás šnúrový? 153
 plášť 3, 10, 24, 27, 28, 30, 31, 33, 36, 37,
 43, 44, 45, 76
 ručník obradový (?) 27
 ručník-zásterá 101, 104, 106, 158, 161, 162
 suknicový odev krátky 11, 13, 18, 20, 28,
 29, 31, 32, 34, 38, 43
 šuba 57, 78, 100, 156
 zásterá — pozri ručník

Úprava a pokrytie hlavy u mužov

úprava hlavy, brada a plnofúz 3, 76, 77, 152
 fúzy 31, 48
 kečky 65, 67, 68, 76, 77, 156, 161, 162
 vlasy krátke 61, 62
 vlasy dlhé 32, 47, 48, 80
 vrkoče? 18
 pokrytie hlavy
 baranica 11, 19, 20, 26, 28, 32, 34, 47,
 48
 čiapka homolová 63, 67, 97

19. Krátke gate a nohavice, polovica 14. a koniec 15. stor. (40, 76).

20. Plášte zopnuté na pleci a na prsiach, polovica 14. stor. a prv (3, 44).

čiapka končitá 6, 7, 32
 čiapka s kožušinou delená 18, 19
 čiapka kráľovská? 16, 67, 77
 čiapka plochá 16, 17
 klobúk 19, 25, 27, 31, 38, 39, 44, 78,
 115, 153, 156, 158, 162
 klobúk okrúhly 57
 klobúk s perom 147, 155
 kukla 40, 42

Odev ženský

košeľa 105, 107, 108, 109, 158, 161
 košeľový odev vrchný 57, 58, 107, 108, 109,
 158, 161
 ručník-zásterá 105, 106
 suknicový odev dlhý 32, 85
 zásterá pozri ručník

Úprava a pokrytie hlavy u žien

úprava hlavy

čelenka 18, 85, 105
 dvojrohý účes 19, 57
 vlasy dlhé 6, 51
 veniec-korunka 121

pokrytie hlavy

čepiec okrúhly 108, 109
 čepiec dvojrohý 19, 57
 plachtička 14, 18
 podvika 19, 45, 57, 58, 107, 161
 závoj 109, 158

Odev detí

nahé v izbe 108
 nosenie detí v koši 104
 povitie 4, 51

Úprava a pokrytie hlavy detí

účes 108

Obuv mužská, ženská a detská

bóty 98, 103
 čižmy 35, 99, 101, 104, 153, 155, 156
 chodenie na boso 41, 46, 77
 kopýtee 36, 98, 111
 krpce 76
 obuv remienková 31, 43, 46
 pančuchy 11, 23, 35, 37, 44, 156, 158, 161
 papuče 156, 161
 ostrohy 153
 pantofle (?) 104, 158
 poltopánky 37, 101, 102
 topánky 28, 36, 55, 71

Zhotovenie odevu a jeho výzdoba

nožnice 158
 obalok, 9, 28, 77
 prám na odev 21, 109
 vrapovanie 108, 156, 158
 výšivky 26, 28, 11
 zošívanie voľným švom? 28, 26, 11

Šperky

nákončie na opasku 31, 38
 spona elipsová dvojité 43, 44

de cōmuniū: qz nec eo p̄textu pauperu
bus incuti damna uolum⁹: aut qua
libet ratione permittimus.

Leric' ad
uersus cō
tricum q̄
stionē de
p̄dijs agi
tauit quē
ad ciuilē
iudicem
pducere
uoluit. re
us nō nisi ante iudicē ecclesiasticū
stare uolebat. actor uero potētia ci
uilibus iudicis illū a possessione sua de
icit. quo audito ep̄s cum ab officio

kruhová 3, 11, 12, 19, 27, 55
romboidná? (štvorlístok) 90

Z b r a n e

brnenie 26, 32, 47, 48, 150
budzogán 152
kopia 13, 18, 22, 26, 33, 115, 153
kamene 47, 48
luk 11, 22, 32, 47, 48, 155
meč 11, 18, 19, 30, 35, 48, 155, 156
ostrohy 153
puška 155
sekera-valaška 111
šipy 32, 47, 48
šišak 16, 20, 22, 26, 32, 33, 35, 37, 38, 39
štit 22, 26, 32, 47, 48
žezlo vladárske 11

21. Mešťania v šubách a klobúkoch, r. 1474 (78).

22. Krátky a dlhý mužský košeľový odev, polovica 14. stor. a prv (34).

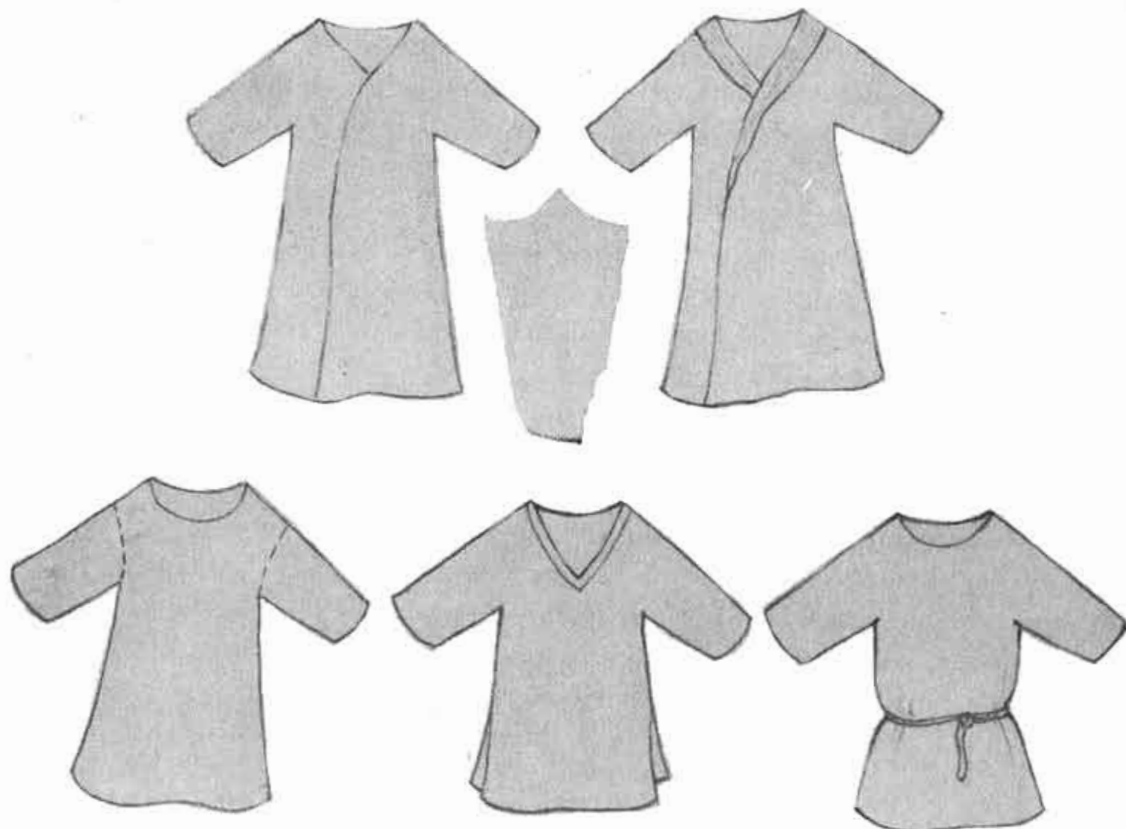
Najbohatšie doklady po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke prináša ikonografia k odevu, spôsobom nosenia jednotlivých odevných častí a diferenciacii odevu.

Príčinami bohatosti odevných dokladov v ikonografii sa zaoberá V. H u s a v úvode práce *Homo faber*. Poukazuje na skutočnosť, že iluminátori pomocou rôznych foriem odevu, podobne ako pomocou jednotlivých druhov práce a nástrojov si pomáhali pri typizovaní prostredia, do ktorého patričný biblický jav situovali.⁴⁸ Mnohosť a názornosť ikonografických dokladov týkajúcich sa odevu

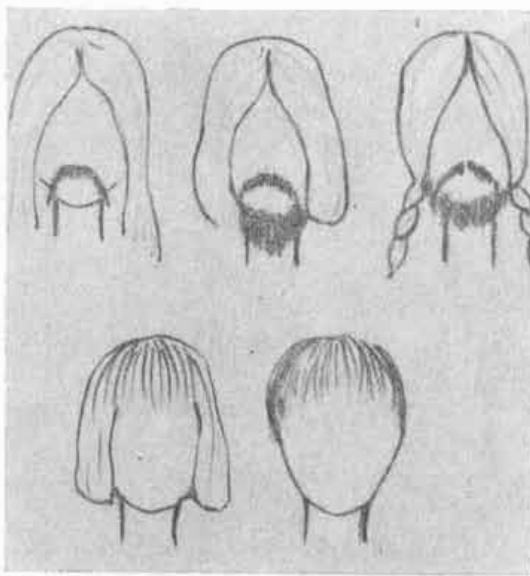
⁴⁸ V. H u s a, c. d., 23, 25.

23. Typy košeľového odevu, 14. až začiatok 16. stor. (77, 28, 34, 54, 55, 36).

24. Typy vrchného mužského odevu: šuby, kabanice-sukmany, guby, polovica 14. až 16. stor. (78, 57, 80, 76, 47).

25. Typy mužských účesov a bajúzov, 14. až 16. stor. (48, 31, 18, 65, 61).

využili koncom 19. a začiatkom 20. storočia poprední kultúrni historici v Čechách, v Nemecku i v Maďarsku v syntetických prácach týkajúcich sa vývinu odevu.⁴⁹ Ikonografické doklady pochádzajúce zo Slovenska a Uhorska sú o to zaujímavejšie, že hovoria nielen o mnohosti odevných foriem obľúbených v stredoveku, ale aj o takých formách a spôsoboch nosenia, ktorými sa navzájom odlišovali jednotlivé zamestnania (bojovníci, kňazi, murári,

roľníci), i jednotlivé etnické skupiny a národnosti v Uhorsku (Maďari, Slovania, Nemci, Rumuni, Židia). Túto diferenciáciu možno sledovať nielen v svet-ských kódexoch (*Chronicon pictum*, *Kódex Baltazára Behema*), ale i v náboženských knihách (*Košický graduál*, *Graduál* a pod.).⁵⁰

Doklady týkajúce sa mužského odevu hovoria o forme spodného odevu v podobe plátenej vrapovanej i rovnej košele i vo forme spodných nohavíc. Tvarovou pestrosťou vrchného odevu (kabaníc, šúb, suknicového odevu, kožuchov a pod.), ich farebnosťou, dekorom a rôznoordosťou úpravy i pokrytím hlavy iluminátori zvyrazňovali spomínanú národnú a stavovskú diferenciáciu. Spôsobmi nosenia naznačovali určité akcie (boj, prácu, odpočinok, chorobu a pod.).

Z našich dokladov sa podstatne menej dozvedáme o ženskom odevu a jeho diferencovanosti. Okrem spodnej plátenej košele a vrchného súkenného košeľovitého odevu, ikonografia nedokladá ďalšie typy. Nepomerne viac dokladov prináša k úprave a pokrytiu hlavy. V našich miniatúrach nachádzame dievčatá s rozpustenými vlasmi stiahnutými čelenkou, mladé ženy v závojoch a vencoch, i s vlasmi stiahnutými do okrúhlych alebo dvojrohých čepcov. Tie majú zahalené do podviek, závojov, ručníkov, obrusov (*Chronicon pictum*, *erbové listiny*, *Kódex Baltazára Behema*).

Iluminátori pomerne málo znázorňovali deti. Nachádzame ich ako dojčatá zavinuté do plienok v liturgických scénach Narodenia. Ako nahé batolatá sa pohybujú v remeselníckych dielňach (*Kódex Baltazára Behema*). Oblečené deti do zmenšených kópií odevu dospelých miniátori zachytili v podobe kráľovských potomkov v *Chronicon pictum*. Nerovnomernú existenciu dokladov mužského, ženského a detského odevu možno vysvetliť na základe mnohosti tých miniatúr.

⁴⁹ Pozri poznámku 1.

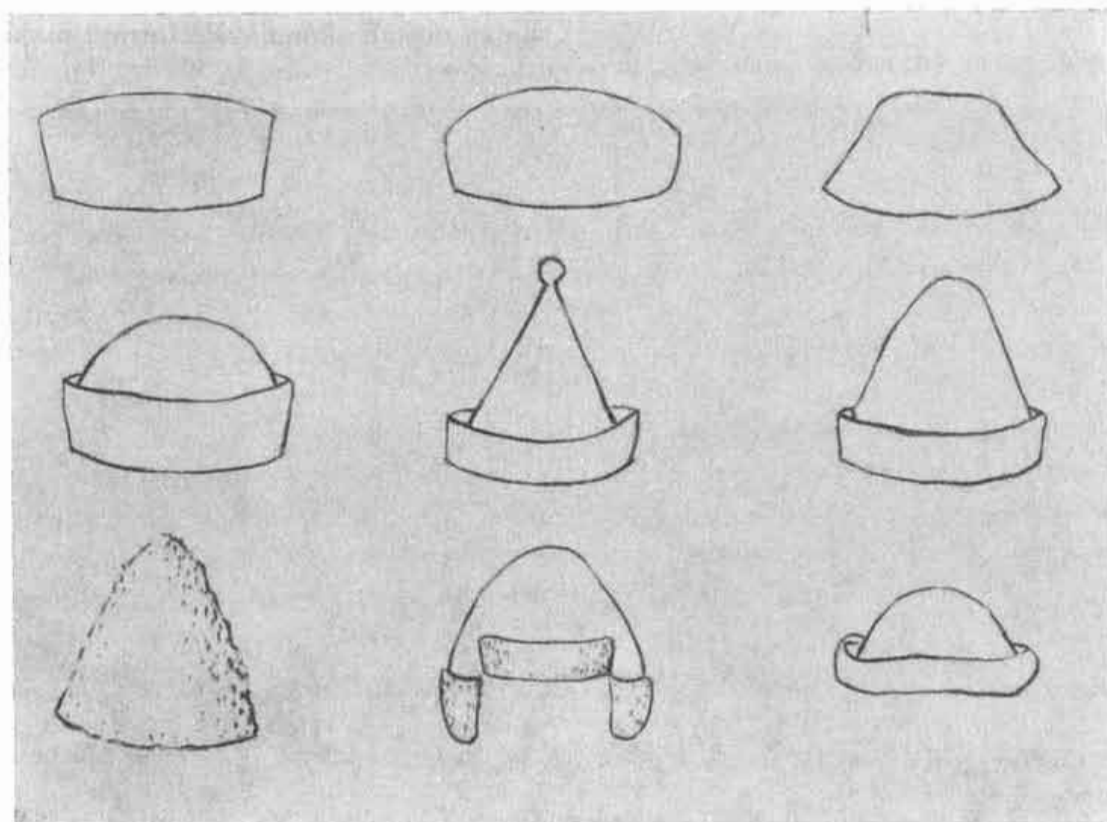
⁵⁰ Berkovits, *Die kunsthistorische Bedeutung der Bilderchronik*, 38. — *Illuminierte Handschriften*, 88–90. — Corvinen, 97–100.

ktoré znázorňujú historické deje a výrobné postupy, v ktorých hlavná akcia pripadla mužom. Ženy a deti maliari v týchto maľbách zobrazovali len na doplnenie a ozrejmienie deja.

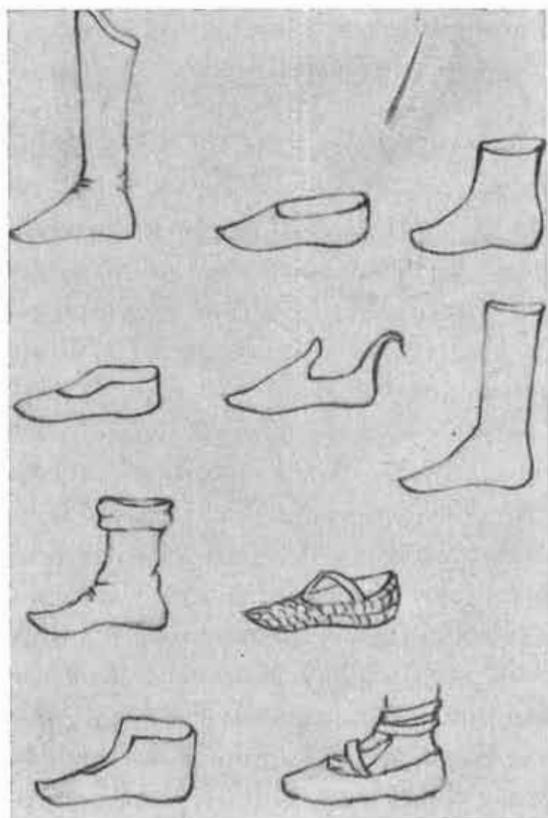
Maľby dokladajú nielen tvarovú, ale i materiálovú pestrosť obuvi. Existuje aj miniatúra, z ktorej sa dozvedáme o postupe používanom stredovekými obuvníkmi pri výrobe obuvi (Kódex Baltazára Behema). Obuvou podobne ako vrchným odevom a pokrytím hlavy sa iluminátori snažili naznačiť stav určitej osoby a zvýrazniť akciu. Krátke sukne mužského odevu dovoľovali miniatúrom zachytiť rôzne druhy mužskej obuvi, čomu dĺžka ženského odevu zabránila. Preto ikonografia neobsahuje zaujímavejšie doklady o ženskej obuvi.

Väčšina týchto malieb je realisticky natoľko stvárnená, že z jednotlivých foriem môžeme usudzovať nielen typ odevu, ale i jeho strih a spôsob zhotovenia (rovná košeľa, košeľa zošitá z dielov, strihaný odev, vrapy, obšitie, vystrapkanie, umiestnenie výšivky a pod.). V Kódexe Baltazára Behema existuje aj maľba, ktorá znázorňuje a dokumentuje nielen postup pri zhotovení odevu (strihanie, šitie, skúšanie), ale aj deľbu práce a krajčírskе nástroje (nožnice, cverny, ihly a pod.).

Na miniatúrach nenachádzame toľko druhov a také množstvo šperkov, ako poskytuje archeológia a muzeálne exponáty. No aj napriek tomu naše doklady hovoria o troch druhoch spôn, a to romboidnej, lodičkovej, kruhovej, teda s typmi, s ktorými sa stretávame aj neskôr.⁵¹

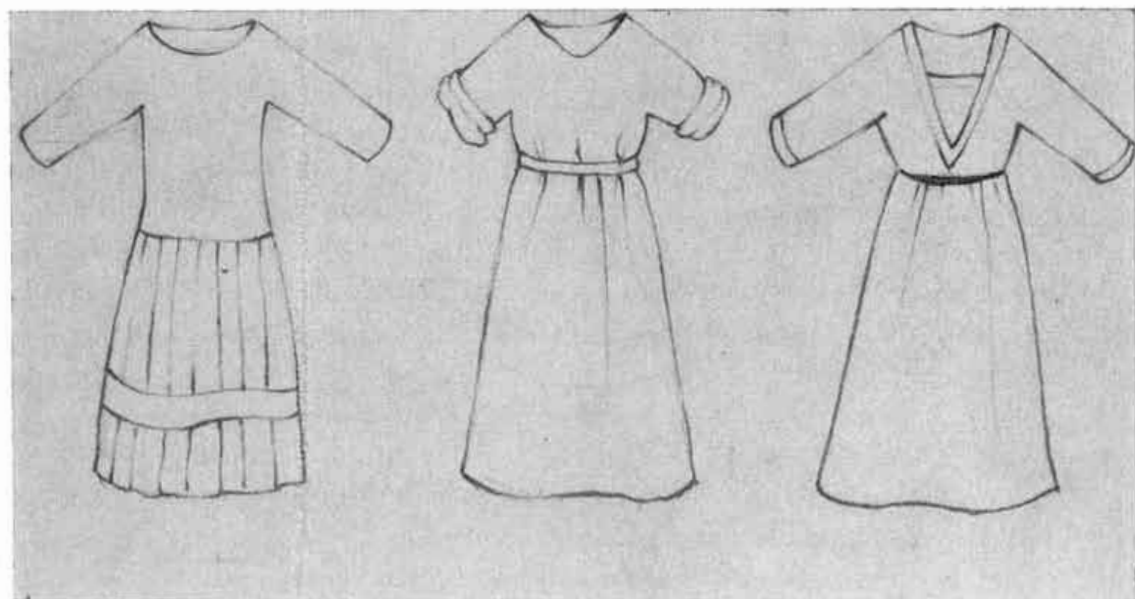
26. Typy čiapok, klobúkov a baranič, 14. až koniec 15. stor. (17, 63, 98, 78, 7, 8, 47, 19, 57).

27. Typy obuvi, 14. až 16. stor. (104, 104, 98, 102, 101, 23, 36, 31, 98, 76)

V bojových výjavoch erbových listín a v Obrazovej kronike existuje veľké množstvo druhov stredovekých zbraní. Spomenieme tie, ktoré, súdiac podľa archívnych prameňov, smeli používať nevoľníci: kyj, kamene, sekera-valaška.⁵² Ostatné druhy, ako napr. kopiu, budzogaň, strelu, kušu, pušku spomína ľudová ústna slovesnosť, z čoho možno súdiť, že ich poznali i široké ľudové vrstvy, no pre zákazy ich používali len príležitostne (pri pytliačení, pri boji a pod.).

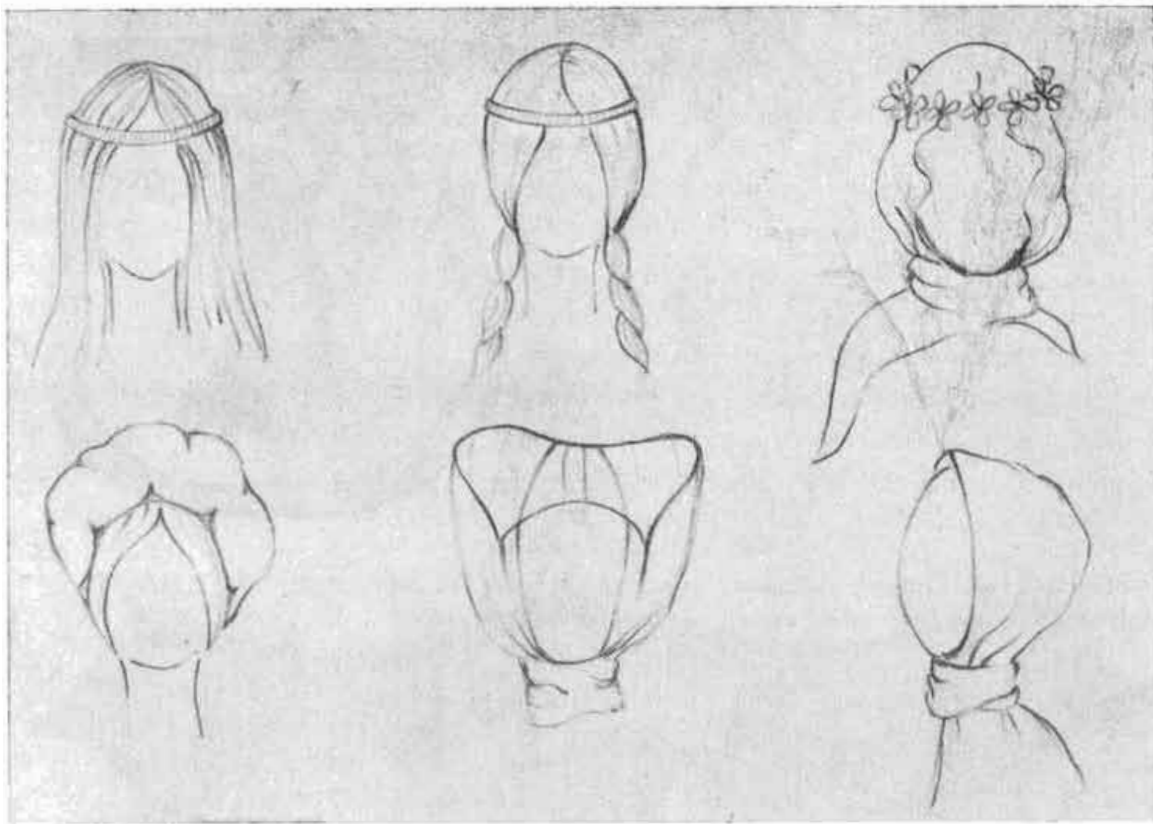
Porovnanie foriem odevu doložených v miniatúrach s odevom nájdeným etnografmi v 19. a 20. storočí ukazuje, že odevné formy podobné stredovekým sa zachovali v strihu, spôsobe zhotovenia a vo výzdobe spodného odevu (košele, čepce, gate) i v základných odevných formách (plachtách, podvikách), zatiaľ čo do vrchného odevu sa dostali skôr novšie formy, majú-

28. Košľový odev žien, 14. stor. a r. 1505 (32, 58, 108).

⁵¹ H. Johnová, *Ľudové šperky na Slovensku* (rukopis vo Vydavateľstve SAV v tlači).

⁵² S. Kovačevičová, *Ľudový odev v hornom Liptove*, Bratislava 1955, 130, 131.

29. Typy ženských účesov a pokrytia hlavy, 14. stor. až r. 1505 (18, 51, 121, 108, 19, 14).

ce znaky dobovej módy. Niektoré formy ženského účesu (dvojrohý účes, okrúhla kyta) i mužského účesu (kečky, vrkoče), úpravy vlasov u dievčat (čelenka a rozpustené vlasy), nájdené medzi ľudom, majú svoju alternatívu v stredovekom materiáli. Podobnosť by sme našli aj v niektorých typoch obuvi (mäkké čižmy, kopýtce, krpce, papuče, pantofle a pod.). Ľudovému spôsobu nosenia je blízke aj opásanie ručníka namiesto zástery, opásanie sa vrchným odevom pri práci, batolenie nahých detí v uzavretom priestore.⁵³

V budúcnosti bude potrebné, aby sa poukázalo v ďalších čiastkových i v syntetických prácach týkajúcich sa vývinu odevu, ako došlo na našom území k retardácii určitých foriem v ľudovom odevu; ďalej bude treba vysvetliť posunutie niektorých odevných foriem z odevu jednej spoločenskej vrstvy do druhej, i to, ako došlo k tomu, že niektoré internacionálne stredoveké formy v našom prostredí nielenže zdomácnili, ale v kontexte s inými formami nadobudli svoju špecifickú a pre Slovensko typickú podobu.

IV. STAVITEĽSTVO A BÝVANIE

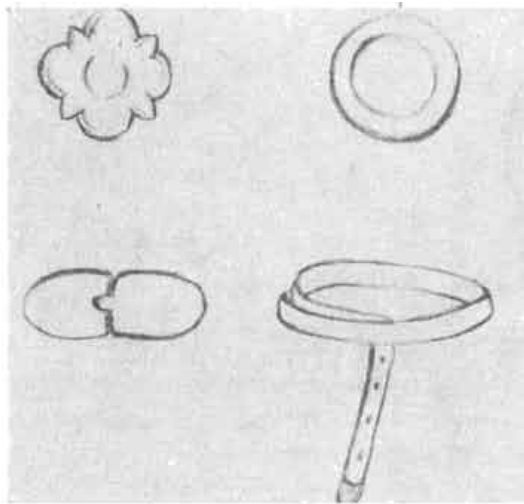
Osídlenie a krajina

Materiál a konštrukcia

krajina 47, 48, 73, 108

hasenie vápna 36

⁵³ Vlastné výskumy v hornom Liptove a na Horehroní v r. 1944–1957.

30. Štvorlístková, kruhová, lodičková spona a nákončie, 14. stor. a prv (90, 3, 43, 31).

31. Budzogáň, košľový odev vrchný a plnofúz, r. 1526 (152).

kelňa 36

kladkostroj 36

murovanie 36

malta 36

sochová konštrukcia 41, 51, 74, 75

strecha slamená s drúčkami 51

trámy povalové 46

Hospodárske budovy

šopa 51, 74

Záhrady, ploty a iné detaily domu

brána 208

dvor využitie 100, 101, 103

ohnisko 161

pec pekárska 106, 107

plot pletený 74, 75

portálik s okovanými dvercami 15, 41, 46, 107

Cirkevné stavby

kostoly murované 29, 37, 40, 41

oltár 9, 26, 36, 37, 40, 41, 76

zvonica 41

Mestské a šľachtické stavby

hradby 41, 48, 49, 21, 29, 33, 35, 45

interiér meštiansky 77

interiér šľachtický 21, 25, 30, 39, 46

mestá 15, 16, 33, 103

trón 11, 27, 28, 34, 38

Nábytok a bývanie

bývanie 104, 158

bídlo na šaty 158

lavica 77, 104, 105, 158

polica 104, 161

postel' 21, 25, 39

sedilie 117

stolec 69, 105

stolička 77, 108

stôl 33, 46, 77, 100, 104, 105, 156, 158, 160, 161

šafáreň 160

skrinka 161, 160

verpánok 104

vešiak na uterák 156, 161

vešiak — rám 156, 161

truhly a truhlice 25, 33, 105

záves 21, 46

Osvetlenie

svietník 9

sviece 85

Vykurovanie

ohnisko 161

pec pekárska 106, 107

Kultúrni historici v strednej Európe pomerne zriedka využívajú ikonografické doklady pri sledovaní vývinu staviteľstva. Táto skutočnosť pravdepodobne súvisí so zachovaním dostatočného množstva datovanej architektúry. Nazdávame sa však, že túto prax možno spájať aj s názorom, že stredovekí maliari pri znázornení krajiny, miest a architektúry postupovali na základe schémy. Posledné objavy stredovekej archeológie i niektoré rozборы umeleckých historikov však dokazujú, že miniátori nepostupovali len na základe predlôh. V svojich maľbách typizovali určitú krajinu, určité mestá a určité stavby, kde a v ktorých sa určitý historický výjav odohrával (napr. Hrad Bratislava v *Chronicon pictum*); alebo takto riešeným prostredím mienili priblížiť určitý biblický výjav (krajina pri Košiciach, v scéne Padanie manny v Košickom graduáli zo zač. 16. stor., krajina pod Vyšehradom v scéne Príchod Židov v Graduáli

32. Použitie sekerky pri love srny r. 1521 (111).

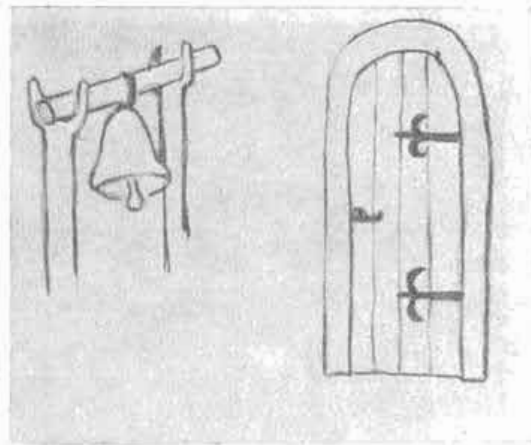
33. Vrhanie kameňov na uhorské vojsko, guby, baranica (48).

a pod.).⁵⁴ Týmto poznaním nadobúda ikonografia svoj význam aj pre dejiny architektúry a jej začlenenia do prírody.

⁵⁴ Zistenia A. Fialu pri porovnaní obytnej veže a kostola na miniatúre Záhuba cisára Henricha pod Bratislavou v Chronicon pictum a archeologických nálezov z r. 1963—1966. — Pozri pozn. 50.

Nami zhromaždený materiál nie je príliš široký. Okrem typov domov a sídelných foriem prináša však doklady ku všetkým témam, ktoré obsahuje národopisný triednik. Nedostatok týchto dvoch druhov dokladov možno vysvetliť tým, že príbytky širokých ľudových vrstiev a typy sídiel nepatrili do okruhu záujmu maliarov, pretože nimi nemohli doložiť námety, ktoré sledovali. Doklady o stavebnom materiáli (drevo, prútie) a konštrukcii (sochovej) existujú v súvislosti s hospodárskymi budovami, v ktorých je situovaná scéna Narodenia, exkomunikácia pápeža a pod. Murárske nástroje a postupy nachádzame v súvislosti so znázornením donátorov kostolov (napr. v *Chronicon pictum* stavba varadínskeho dómu). Architektonické detaily: ploty, okované dvercia, brány, ohniská, pece, využitie dvorov na prácu obsahujú všetky druhy knižných malieb.

Objavy našich archeológov v posledných dvoch desaťročiach na mnohých miestach potvrdili nielen situovanie, ale i tvar murovaných kostolov, znázornených iluminátormi (v Bratislave na Hrade a pod.). Žiaľbohu naše ikonografické doklady nedokladajú materiál na stavbu drevených kostolov, ktoré charakterizovali časť severného Slovenska do 19. storočia. Oltárne plachty a iné predmety na oltároch znázornené miniaturami (kalichy, svietniky, monštrancie) poukazujú na veľkú príbuznosť s antependiami a cirkevnými klenotmi uloženými v našich múzeách, i tými, ktoré sa v poslednom desaťročí našli pri inventarizácii movitých pamiatok Slovenska. Cenné doklady poskytujú miniatury pre dejiny niektorých hradov a miest. Pretože však táto téma nepatrí medzi etnografické otázky, ostávame len pri vymenovaní malieb, ktoré takéto doklady obsahujú.

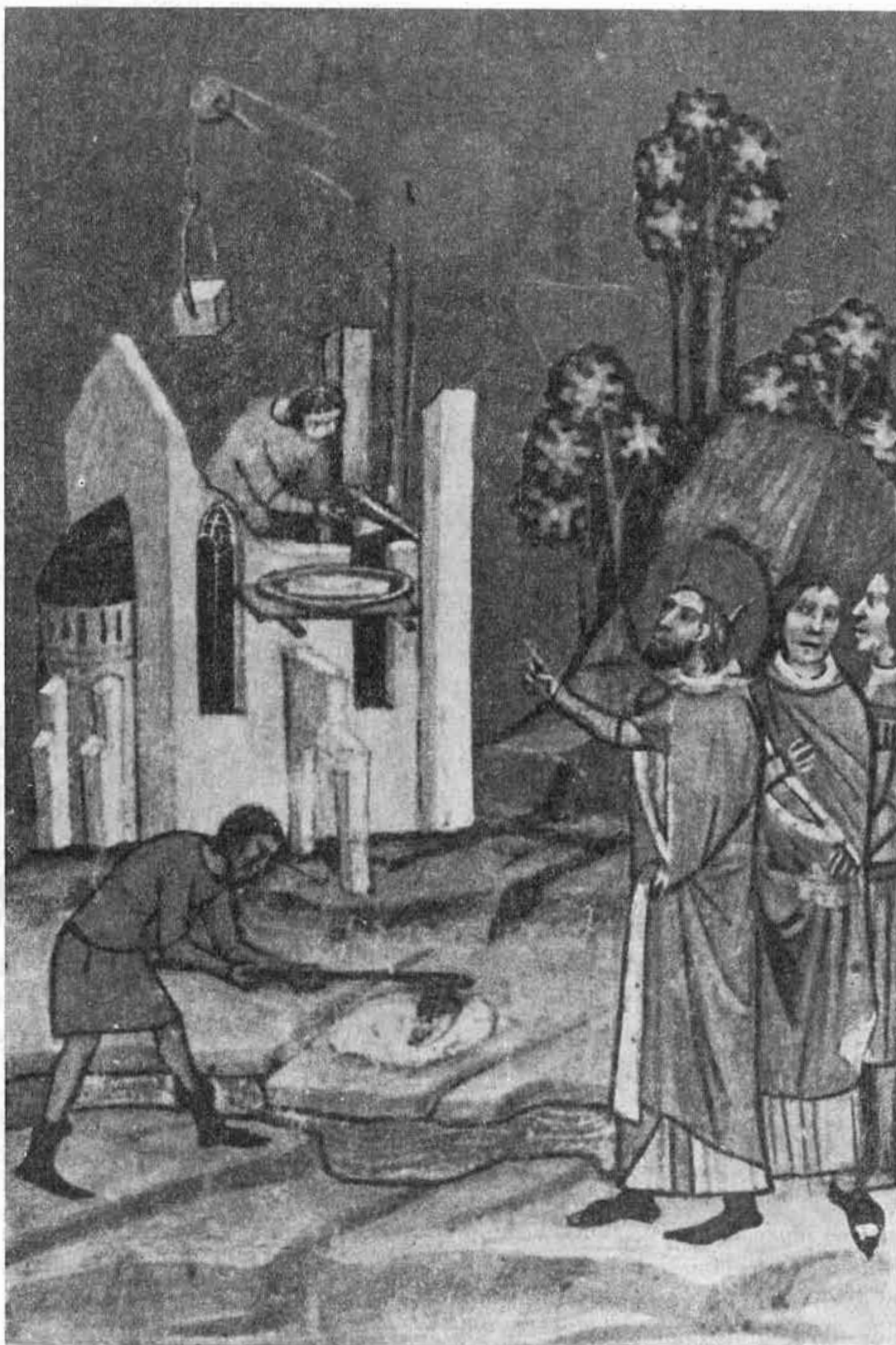

34. Sochová zvonička a okovaný portálik, 14. stor. (41, 15).

Sporadické doklady o osvetlení a vykurovaní nachádzame v súvislosti so zamestnaním (pekári) i s náboženskými obradmi (sviece na oltároch). O to bohatšie sú doklady týkajúce sa rôznosti jednotlivých foriem nábytku:

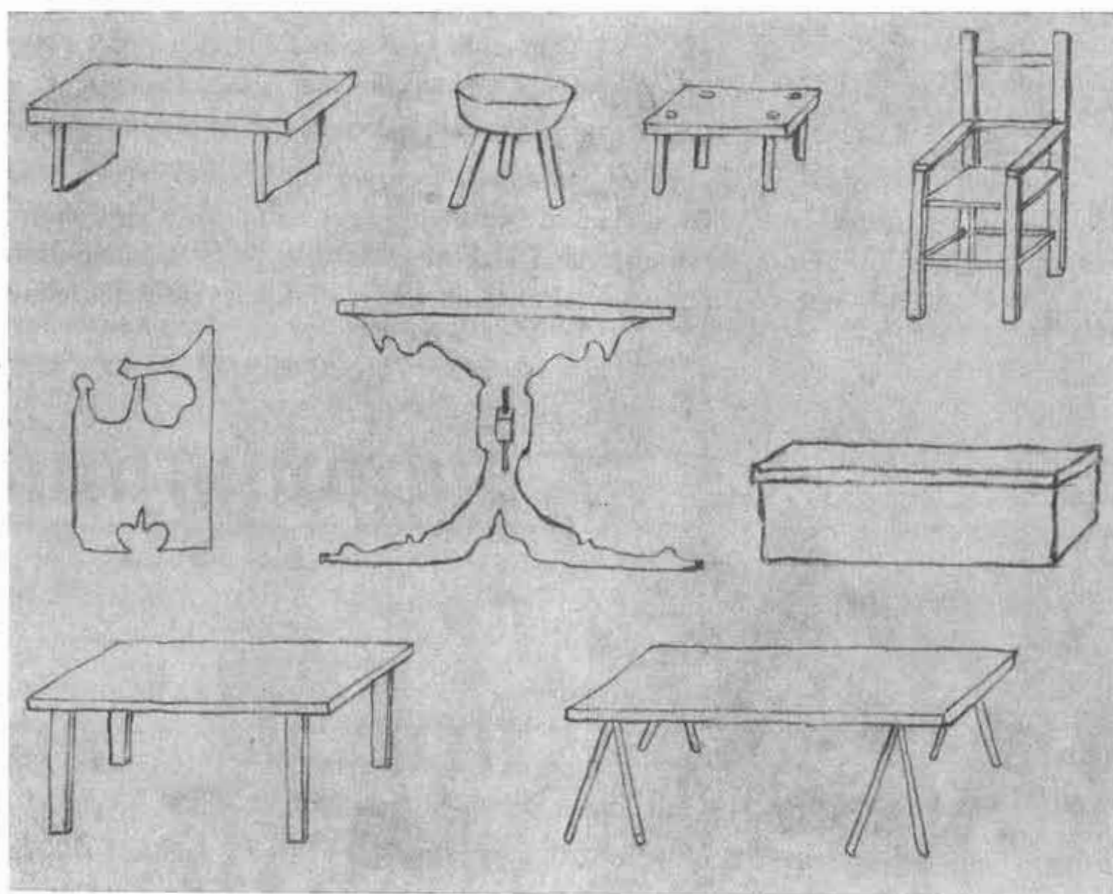
35. Sochová konštrukcia (komárnik?) a pletený plot, koniec 14. stor. (74).

36. Hasenie vápna, murovanie a kladkostroj, polovica 14. stor. a prv. (36).

stoličiek, stolcov, lavíc, postiel, truhlic, políc, vešiakov, skriniek a pod. Túto mnohosť možno vysvetliť tým, že iluminátori podobne ako odevom a pracovnými nástrojmi typizovali určitú situáciu a prostredie i interiérovým zariadením. Z jednotlivých foriem nábytku možno usúdiť nielen na tvar a funkciu, ale i na techniku zhotovenia (čapovanie, štiepanie) i na výzdobu (rezba, okovanie a pod.). Postupy stolárskej práce, nástroje i najdôležitejšie typy nábytku známe i na Slovensku dokladá hlavne Kódex Baltazara Behema.

O bývaní sa dozvedáme v súvislosti so znázornením chorých v posteli i v súvislosti so situovaním určitej akcie do interiéru šľachtických i meštianskych domov (*Chronicon pictum*, *Kronika Baltazára Behema*). Na Slovensku ešte v 19. storočí rozšírené vystlanie postele kobercom a spávanie na tvrdom záhlavku pod pokrovcom dokladajú miniatúry *Obrazovej kroniky* v súvislosti s bývaním panovníka. Bývanie ľudí so zvieratmi a hydinou, čo sa pokladalo za príznak zaostalosti Slovenska — dokladá Kódex Baltazára Behema v stredoveku i pre krakovské remeselnícke rodiny.⁵⁵

37. Typy sedacieho nábytku, stolov a truhla, 14. až 16. stor. (77, 104, 69, 77, 104, 104, 156, 33, 46).

⁵⁵ Vlastné výskumy na Orave, v hornom Liptove, v Žakarovciach v r. 1944–57 spočívajúce na informáciách najstarších obyvateľov. Lekárske a sociálne správy v časopise *Boj o zdravie*, ktoré vydávala v 30. a 40. rokoch nášho storočia Liga proti tuberkulóze v redakcii I. Stodolu.

Dokladový materiál obsiahnutý v ikonografii vzťahujúci sa na stavitelstvo a bývanie nie je síce taký obsiahly ako o odevu a výrobe. Prináša však veľmi dôležité fakty, ktoré keď sa doplnia vyhodnotením archeologických nálezov a architektonickým rozborom zachovaných datovaných pamiatok obsiahnutých v našich mestách a dedinách, ukážu nám vývin stavitelstva a bývania na Slovensku v inom svetle, ako sme ho poznali do prvej polovice 20. storočia. Historické doklady vzťahujúce sa k materiálu a konštrukcii, obsiahnuté v ikonografických dokladoch potvrdzujú, že základy stavebnej technológie a konštrukcie sú internacionálne a nemajú etnický ani triedny charakter. Typickými sa stávajú pre určité prostredie až v súvislosti s ďalšími javmi, ktorých poznanie a vysvetlenie patrí práve medzi otázky etnografie.

V. HYGIENA

Osobná

insipiens 63, 108
kúpeľ 58, 69
plienky 4, 51
uterák 156, 161

umývadlo 161
zrkadlo 64

Bytová

bývanie so zvieratmi 104, 158
potreba v byte 104

Ikonografické doklady k osobnej odevnej, bytovej a verejnej hygiene sa nachádzajú v spojitosti s biblickou scénou Narodenia (prvý kúpeľ), s chorobami (chorý kráľ) i s interiérom meštianskych i šľachtických domov (v Kódexe Baltažára Behema a v Chronicon pictum). Pomerne malý výskyt týchto dokladov

38. Muž v kúpeli, okolo r. 1487 (69).

39. Muž so zrkadlom, okolo r. 1487 (64).

možno dať do súvislosti so záujmom o človeka a jeho telo, ktoré sa v stredoveku považovalo za hriechne, a preto sa mu venovala malá pozornosť. Na rozdiel od nemeckých a českých dokladov v našich miniatúrach nachádzame len jeden doklad nahého muža v kúpeľi. Znázornenie nahého tela nachádzame i v súvislosti s malými deťmi i s chorým kráľom. Kráľovná pri pôrode a Matka Božia pri scéne narodenia a sv. Anna pri narodení P. Márie sú miniatormi znázornené so všetkými znakmi ich hodnosti a stavu. Nahota ženského tela nepatrila medzi cnosti ženy, a preto miniatóri sa vyhýbali jej znázorneniu.

Archeologický materiál pochádzajúci zo stredovekých miest a mestečiek však obsahuje doklady aj k bytovej a verejnej hygiene, ku ktorej u nás neexistuje zatiaľ skoro nijaký ikonografický materiál (napr. doklady o kúpeľoch, vodovodoch, odpadových kanáloch, medzierkach, hygienických zariadeniach, odpadových jamách a pod.). Miniatóri sa v zmysle stredovekej etiky, okrem vyobrazenia mravoučných scén, ktoré náš materiál neobsahuje, sa vyhýbali znázorneniu scén súvisiacich s hygienou.

Je zaujímavou skutočnosťou, že najmä osobná hygiena patrila u nás donedávna na dedinách i v mestečkách medzi tabuované témy. Práve tak si národopisec musí uvedomiť, že bývanie so zvieratmi i batolenie nahých detí a znečisťovanie podlahy, čo sa u nás považovalo za znak chudoby a zaostalosti, nebol v stredoveku zriedkavosťou i v mestských remeselníckych rodinách.

VI. SPOLOČENSKÉ ZRIADENIE

Život v rodine

deľba práce v rodine 14

deľba práce v remeselníckej rodine 104–108,
156–161

vlastnícke znaky 156

40. Muž v kľade, r. 1474 (56).

41. Nepravý manželský sľub, r. 1474 (57).

Život v obci a štáte

bitka 159

diferenciácia národná 17, 19, 20, 23, 26, 28,
32, 34, 47, 48, 73, 155

diferenciácia stavovská 7, 10, 11, 14, 17, 19,

23, 24, 27, 28, 31, 35, 36, 38, 39, 41, 42,
43, 55, 57, 58, 59, 60–68, 71, 72, 76,
80, 97–99, 110–119, 114

mučenie v klade 48, 55
oslepenie 38
spravodlivosť — váhy 55
boží súd 39
krivá prisaha-neprávoplatné manželstvo 57

Právo
bičovanie 40

O spoločenskom zriadení a vzťahoch v rámci rodiny, obce a štátu sa dozvedáme skôr z historických prameňov a z historického práva uhorských zákoníkov, ako z ikonografie, ktorá na základe svojho charakteru prináša doklady skôr k vonkajším prejavom života ako k vnútorným vzťahom. Jednako však aj z nášho ikonografického materiálu možno vyčítať také vnútorné vzťahy, ktoré bolo možné symbolizovať vonkajšími znakmi. V stati o odevu sme uviedli, že iluminátori pokrytím hlavy a určitými formami odevu znázorňovali stavovskú a národnú príslušnosť (v *Obrazovej kronike*). Štátne a politické vzťahy, ktoré dokladá náš materiál, patria svojím charakterom medzi historické doklady, a preto sa nazdávame, že nie sme oprávnení s nimi sa zaoberať. Medzi verejné vzťahy patrí postavenie určitých zamestnaní, ktorými spoločnosť opovrhovala (napr. šašovia, Židia, pastieri, žobráci). Tieto postavy maliari odlišili od ostatných osôb nielen odevom a znakmi ich profesie, ale ich spoločenské postavenie zvýraznili aj ich umiestnením v celkovej kompozícii (obyčajne v pozadí alebo v rohu miniatúry). Bitky a zápasy pomocníkov, ktoré maľby dokladajú, riešili nielen majstri na svojich cechových zasadaniach, ale často i dedinskí richtári. Zaujímavé sú i ikonografické doklady vzťahujúce sa na deľbu práce v rodine (napríklad pri sťahovaní Maďarov v *Obrazovej kronike*), i v rámci remeselníckej práce v Kódexe Baltazára Behema.⁵⁶ Ba nachádzame i doklady o vlastníckych znakoch na odevu, čo však súvisí nielen s označením osobného vlastníctva, ale i s výzdobou odevu.

Okrem priamych dokladov štátneho a medzinárodného práva, čo nepatrí do okruhu našich záujmov, nachádzame doklady k právu v podobe symbolov (váhy), spôsobov mučenia (mučenie Krista, oslepenie svetských osôb, mučenie v klade). V stredoveku obľúbené božie súdy dokladá ikonografia v jednom prípade (*Chronicon pictum*).

Porovnanie týchto ikonografických dokladov s niektorými spoločenskými prežitkami objavenými etnografmi na našom vidieku ukazuje, že náležite prehodnotenú ikonografiu bude možné používať i v tomto druhu bádania. Hlavná váha však v historickom bádani tohto druhu ostane v poznaní uhorského zákoníka, ktorý zahŕňal i obyčajové právo a platil často v právnom styku aj po roku 1918. Časť právnych a spoločenských vzťahov, o ktorých ikonografia hovorí, nachádzame doložené i v ústnej slovesnosti. Mnohé sa zachovali v rôznych obmenách v dnešnom živote bez toho, aby sme si uvedomili ich korene (napr. susedská pomoc a deľba práve v rámci rodiny v osobnom nešťastí a pri katastrofách).

⁵⁶ Berkovits, *Die kunsthistorische Bedeutung der Bilderchronik*, 36.

42. Národná diferenciácia zvýraznená odevom: uprostred Kumáni, Polovci, naľavo Česi a Poliaci, vpravo hore Taliani, dolu Ruténi, 14. stor. a prv (19).

43. Spoločenská diferenciácia zvýraznená odevom a kompozíciou: uprostred vodcovia a ich družina, naľavo veľkomoravský panovník Svätopluk, napravo hore bojovníci, dolu ženy, v pozadí pastieri (18).

44. Šestonedielka v posteli za plachtou, prvý kúpeľ, r. 1487 (58).

VII. ZVYKY A OBRADY

Rodinné zvyky

kútnica 45, 48

pohreb na voze 37

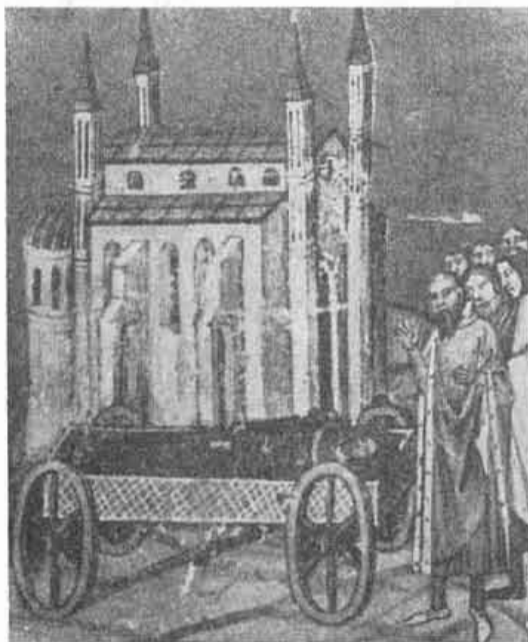
počovanie — hrob 24, 52

pôrod 45, 58

povítie 4, 51

ručník obradový? 27

veniec — korunka 121

Ikonografické doklady sme našli aj k niektorým prejavom rodinného zvykoslovia. O výročnom a pracovnom zvykosloví sa zatiaľ nenašiel ani jeden doklad, čo pravdepodobne súvisí s tou skutočnosťou, že cirkev bojovala proti týmto zvykom ako proti pohanským prežitkom, a preto ich maliari nepokladali za vhodné námety. Doklady o týchto zvykoch však o to častejšie nachádzame vo forme zákazov v písomných historických prameňoch.⁵⁷

Narodenie, šestonedielku na posteli alebo aj za kútnou plachtou nachádzame nielen na maľbách spojených s Narodením Ježiška a Panny Márie, ale i v svetských knihách v súvislosti s narodením kráľovských detí (*Chronicon pictum*). Atribúty dospievania a nevinnosti v podobe venca sme našli v podobe závoja a venca v erbovej listine rodiny Herenchényi. Za obradové ručníky môžeme pokladať textilné pásy prehodené a previazané cez plece a trup šľachticov v *Chronicon pictum*. So smrťou súvisia miniatúry predstavujúce posledný súd (hroby v Košickom kódexe) a počovanie členov kráľovskej rodiny (*Chronicon pictum*). Tieto obrazce znázorňujú dva druhy počovania, a to počovanie mŕtveho zabaleného do plachty, i vznesených mŕtvych oblečených do odevu majúceho všetky znaky ich hodnosti. Oba spôsoby dokladá na našom úze-

45. Pohreb na voze, 14. stor. a prv (37).

⁵⁷ E. Pauliny, *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, Bratislava 1964, 159—166 a 176. — S. Reuss, *Zbirky z cirkevni historie Hroncov* (rukopis), § 8 bod 7—13. V: S. Kovačevičová, *Z Reussovho rukopisu o histórii Hroncov*, Slovenský národopis, 1959, 287.

mí nielen archeologický materiál, ale aj archíválne z konca 18. storočia. Nájdu sa aj informátori, ktorí udávajú, že mŕtveho vyzliekli pred uzavretím truhly z drahých súčiastok vrchného odevu. Chyťanie smrtnej plachty a smrtného rubáša je v etnografii známym dokladom. Spojenie všetkých týchto dokladov dáva tušiť, že na Slovensku sa dlho udržal veľmi starý pohrebný rítus, v ktorom je doložená symbióza kresťanských i predkresťanských spôsobov pochovávaní.⁵⁸

Pre pohrebné zvykoslovie je dôležitá i miniatúra znázorňujúca pochovávanie mŕtveho kráľa na voze bez koní. Tento doklad v súvislosti s maľbou znázorňujúcou pohreb sv. Václava na saniach ťahaných ľuďmi, pochádzajúcou zo 14. storočia, nadobúda dôležitosť s dokladmi, o ktorých hovorí Niederle.⁵⁹ Sme presvedčení, že ho pri interpretácii pohrebného rítu budú môcť použiť práve tak etnografi, ako aj archeológovia.

46. Havran s korunou a prsteňom, r. 1487 (118).

VIII. VEDOMOSTI, PREDSTAVY, VIERA, NÁBOŽENSTVO

Vedomosti a predstavy liečenie

- chodule chromých 149
- kastrácia psa 38
- korenie 119
- masti liečivé 77
- pacient v posteli 30, 39, 45, 58
- zelinky 119

vedomosti

- váhy 55

predstavy-personifikácia

- lev 122
- mesiac 8, 152
- slnko 8
- vták 1–3, 5, 81, 118, 123, 124, 127, 128, 130

predstavy-symbolika

- esová forma 87
- had 130
- hviezdy 150, 152
- jeleň 12, 110, 111, 132
- kruhy sústredené 93

47. Ornamentálna kytica a vták, 2. polovica 13. stor. (1).

⁵⁸ O tejto problematike som zhromaždila doklady v cit. štúdiu *Etnografické vyhodnotenie nálezov v St. Haliči* (pozri pozn. 5).

⁵⁹ V. H u s a, c. d., obr. 122.

kríž 8, 10, 124, 145, 146

pletenec 84, 119

romboid 23, 91, 96, 89

srdce 22, 88

špirála 88

trojklan 52, 53, 80, 89, 91, 112, 133,
139, 143

vták, pozri personifikácia

strom života 8, 112

veniec 150

Viera a náboženstvo

posledný súd 52

trojjedinnosť 90

V stredoveku bola viera v nadprirodzené sily a ich personifikácia natoľko živá, že často splývala s kresťanským náboženstvom. Preto sa nemožno diviť, že v mnohých cirkevnej vrchnosťou schválených výjavoch a ornamentoch nachádzame symboly, ktorých korene siahajú hlboko do minulosti, často do predkresťanských predstáv. Mnohé z týchto starých symbolov práve v stredoveku dostali nové štýlové stvárnenie a boli včlenené do výtvarného i slovesného umenia. Napríklad personifikáciu mesiaca a slnka nachádzame v súvislosti s Kristom na kríži. Podobne i symbol života — strom — nachádzame v podobe trojklanu, živého dreva i kríža vo výjavoch Ukrižovania. Významová stránka pletencov, roziet, sústredených kruhov, romboidov, špirál, vetvičiek a rôznych kvetín, ktoré nachádzame v svetských i cirkevných knihách, sa spája so životom a jeho obnovou. Symboliku zvierat a ich personifikáciu využíva hlavne heraldika.⁶⁰ Havran, bocian, medveď, jeleň, had s ľudskou tvárou alebo s určitými ľudskými vlastnosťami v spojitosti s ďalšími znakmi a určitou farebnosťou majú za cieľ označovať určitý rod alebo mesto a hovoriť o ich pôvode, ako aj hrdinských činoch zakladateľov. Stretávame sa i s tým, že povesti odvodzujú pôvod niektorých rodov a národov od zvierat, čo miniatúry tiež dokladajú (napr. pôvod Maďarov od jeleňa na jednej z prvých miniatúr v *Obrazovej kronike*).⁶¹

Z náboženskej tematiky, ktorú stvára väčšina miniatúr v náboženských knihách, uvedieme len tú, ktorej variácie nachádzame v ľudovej kultúre, napr.: Narodenie, Ukrižovanie, Trojjedinnosť, Posledný súd. Tieto scény na základe spoločenských predlôh v rôznych variáciách spracúvajú aj ostatné druhy stredovekého výtvarného umenia.

Podobne ako o strave, tak aj o liečení nachádzame nepomerne viac dokladov v tlačných knihách a ich grafických ilustráciách ako v miniatúrach. Naše doklady hovoria len o pacientovi v posteli. Iluminátori predstavujú chorých v posteli nahých i oblečených, o tom nachádzame doklady i v etnografickom materiáli.⁶² Liečivé masti na týchto maľbách nachádzame v drevených nádobkách, ktorých tvar sa zachoval vo forme fajansových lekárnických nádob, doložených v našich

⁶⁰ S. Kovačevičová, *Eudové skulptúry na Slovensku*, stať Spodobovanie človeka a ľudové sošky, Slovenský národopis, 1969, 206—217.

⁶¹ Die ungarische Bilderchronik, 71 (nemecký preklad stať O pôvode a rozšírení Uhrov vo východnej časti Skýtie).

⁶² Napr. vyzlečenie umierajúcich zo šiat, aby ľahšie skonali. Vlastný výskum vo Važci v r. 1944.

lekárňach ešte v 19. storočí.⁶³ Používanie zeliniek a korieňkov možno vidieť na miniatúre v Kódexe B. Behema znázorňujúcej ich predaj v pouličnom stánku, teda podobný spôsob, ako sa to dialo ešte nedávno na trhoch a jarmokoch.

Pri triedení, interpretácii a hodnotení tohto dokladového ikonografického materiálu treba mať na zreteli, že úlohou iluminátorov nebolo ilustrovať poznanie a vedomosti stredovekého človeka. Takúto výchovnú, didakticko-ilustratívnu úlohu v knihách prebrali až grafické reprodukcie, čo sa stalo neskôr v súvislosti so snahou sprístupniť vedomosti a objavy.

IX. LUDOVÉ VÝTVARNÉ UMENIE

Ornamentika

- akant, 91, 96
- granátové jablko 92
- esové formy 87
- kruhy sústredené 93
- križ 10
- kytica 148
- Ialia 54
- lístky 87, 89, 94
- pletenec 84, 119
- romboid 23, 89, 91, 96
- rozviliny 1, 2, 4, 15, 22, 23, 52, 53, 80–86, 89, 90–92, 96, 116, 117
- rozety štvorcípkové 15, 82, 94, 120
- rozeta mnohocipa 15, 21, 23, 83, 95, 133, 139, 140, 141, 143
- strom života 8, 112
- špirála 88
- srdce 22, 88
- trojklan 52, 53, 80, 89, 91, 112, 133, 139, 143
- tulipán 96
- vetvička 85
- veniec 150
- vinic 4, 85, 137

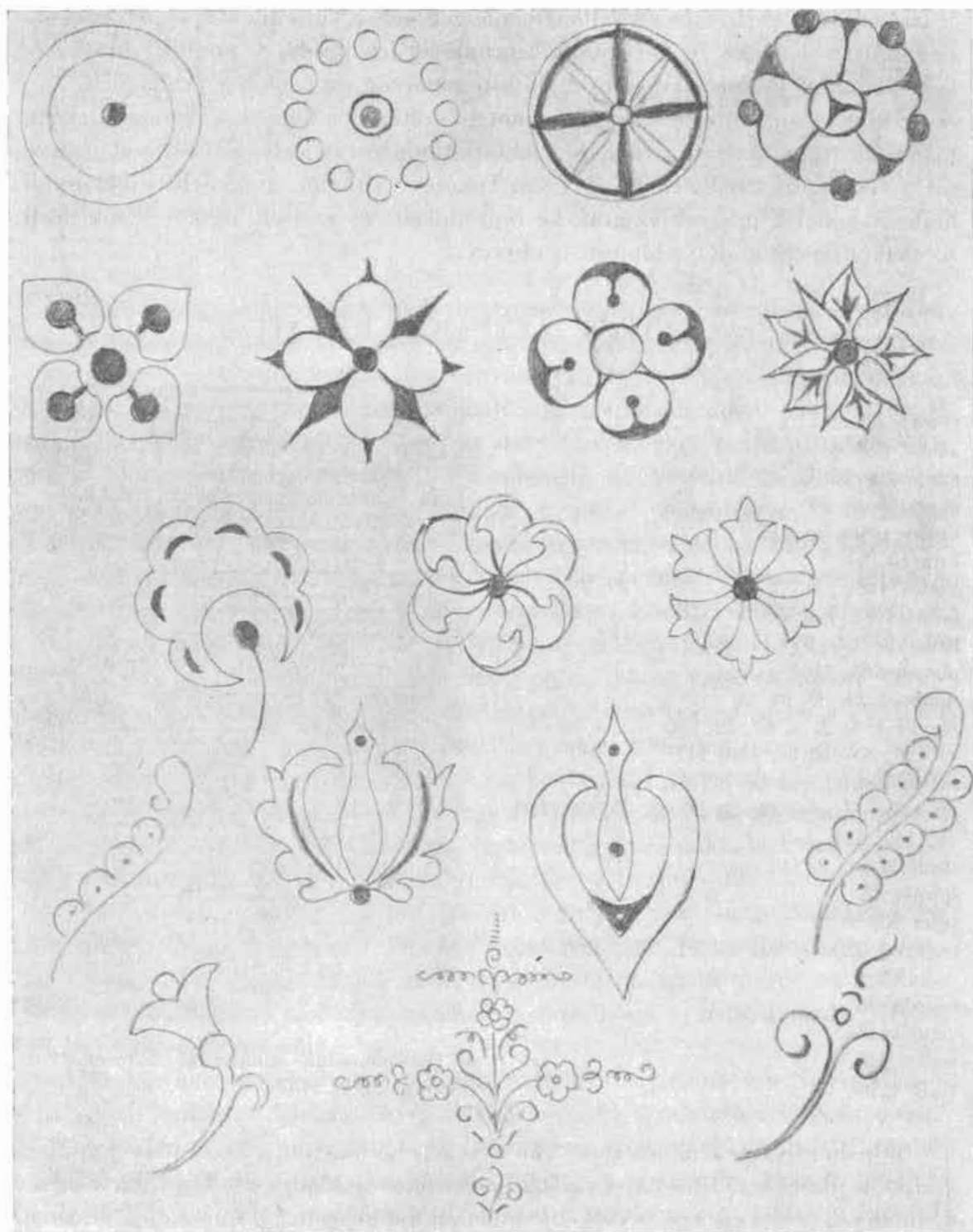

48. Ornamentálna kompozícia s rozetami a rozvilinami, r. 1432 (95).

O jednotlivých druhoch ľudového výtvarného umenia, a to o ľudovej maľbe, grafike a plastike možno nájsť priame i nepriame doklady v adekvátnych ornamentálnych druhoch tzv. vysokého umenia. Ikonografický materiál z knižnej maľby obsahuje doklady vzťahujúce sa hlavne na ornamentálne ľudové umenie. Vývinovú niť tohto druhu umenia možno sledovať na území Slovenska od gotickej knižnej maľby cez renesančné maľby na nábytku a na stropoch cez barokovú ornamentiku na keramike a textíliách až po vedomú revokáciu stredovekého ornamentu v 19. storočí.⁶⁴

⁶³ Lekárnické múzeum v Bratislave, Michalská brána.

⁶⁴ Revokáciu stredovekej ornamentiky možno koncom 19. stor. v Uhorsku sledovať

49. Typy ornamentálnych prvkov používaných od polovice 13. do začiatku 16. stor. (2, 3, 10, 12, 14, 15, 83, 92, 95, 95, 94, 22, 23, 94, 23, 52, 20).

na výšivkách, tkaninách, nábytku, v kovotepectve. No ešte i v prvej polovici 20. storočia ornamentálne kreslenie v našich mešťanekach a gymnáziách sa opieralo o kopírovanie stredo-vekej ornamentiky.

Pre súvislosť knižnej maľby s motívmi zachovanými v ľudovom výtvarnom umení treba vedieť, že knižná maľba v 14.–16. storočí používala na našom území geometrizované ornamenty, spočívajúce na rytmickom opakovaní štvorcov, obdĺžnikov, trojuholníkov a hviezdíc, ktorým sa pripisovala určitá symbolika.⁶⁵ Ďalej knižná maľba obľubovala samostatné ornamentálne formy i kompozície v podobe rozvilín, vetvičiek, bohatých roziet a kytíc. Maďarskí odborníci dospeli pri hodnotení ornamentálneho dekoru korvínskych kódexov k názoru, že v niektorých týchto bohatých maľbách sa ornament uvoľňuje v zmysle ľudovom.⁶⁶ Na tomto mieste nemôžeme skúmať, či v Maďarsku alebo u nás existujú doklady o zľudovení určitých ornamentálnych foriem začínajúc polovicou 15. storočia. Je však skutočnosťou, že mnohé variácie ornamentov obsiahnuté v knižnej maľbe zo 14. až do konca 16. storočia nachádzame vyhotovené rôznymi technikami, na rôznych materiáloch, začlenené do ľudovej tvorby pochádzajúcej z 19. i zo zač. 20. stor. Úlohou širokého porovnávacieho historického štúdia bude vysvetliť príčiny a cesty, ktorými sa jednotlivé ornamenty dostali do ľudového výtvarného čítania a odôvodniť, prečo sa na Slovensku práve ornamentmi odlišujú nielen jednotlivé oblasti, ale v nich i jednotlivé lokality.⁶⁷

50. Dievča na jeleňovi r. 1418 (110).

51. Rytier na loďke, holubica s vencom, r. 1557 (150).

⁶⁵ K. Stejskal, *K obsahovej a formovej interpretácii stredovekých nástenných malieb na Slovensku*. V práci *Zo starších výtvarných dejín na Slovensku*, Bratislava 1965, 175–223.

⁶⁶ I. Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 62 a obr. 27.

⁶⁷ V tomto zmysle je zaujímavá obsiahla štúdia J. Baloghovej, *A népművészet és a története stílusok*, Néprajzi Értesítő, 49, 1967, 73–165.

52. Jeleň a rozviliny, r. 1431 (132).

53. Gajdoš, okolo r. 1487 (72).

X. DIVADLO, ÚSTNA SLOVESNOST

Ústna slovesnosť

bájka 118, 123, 125, 126, 130, 131

balada — pozri bájka

legenda 136

podobenstvo 119

rozprávka fantastická 110, 118, 122—127,
129, 136, 150, 152

Miniatúry nemôžu obsahovať doklady o divadle, ktoré v stredoveku v pravom slova zmysle neexistovalo a rodilo sa z pašiových hier. Stredoveké miniatúry v erbových listinách obsahujú však nepriame doklady o niektorých motívoch, vyskytujúcich sa v našich rozprávkach, baladách, povestiach, legendách i piesňach. Porovnanie obrazcov z erbových listín so sujetmi uvedených druhov slovesného umenia ukazujú, že oba žánrove odlišné druhy umeleckej tvorby — hoci sa do 19. storočia udržali v spoločensky odlišných vrstvách — vyrastajú z jedného základu, ktorým bolo obrazové a symbolické myslenie stredovekého človeka. Medzi tieto motívy patrí napríklad panna jazdiaca na jeleňovi, hovoriaci havran, lev s ľudskou tvárou, jeleň s hviezdou na čele a pod.

Legendy a obrazce patronátnych svätcov na rodových i mestských erboch majú spoločný základ v cirkevnom učení, a preto súvislosť medzi nimi neprekvapuje. Treba však podotknúť, že mnohé cirkvou schválené legendy majú svoje

korene v starších predstavách, ako je rozprávanie zo života svätcov (napr. zápas sv. Juraja s drakom o pannu). Niektoré zase na základe miestnej tradície dostali svoje lokálne stvárnenie (napr. legenda o sv. Jurajovi u rôznych národov — jej variant v podobe uhorskej historickej povesti existuje v podobe zápasu kráľa Ľudovíta s Kumánom o uhorskú pannu).

Pri vyhľadávaní, triedení a skúmaní ikonografických dokladov viažúcich sa k slovesnému umeniu musí mať etnograf na zreteli aj tieto poznatky, ku ktorým dospeli literárni historici dlhým a dôkladným porovnávajúcim štúdiom.

XI. SPEV, HUDBA, TANEC

H u d b a
gajdy 70, 72
lutna 84

organ ručný 50
roh lesný 65
roh-trombita 43, 52, 68

O hudobnom umení obsahuje ikonografia hlavne doklady týkajúce sa jednotlivých typov hudobných nástrojov (napr. roh, gajdy, trombita), ktorých varianty sa zachovali v ľudovej hudbe na našom území. Spev a hudba patrili medzi tie umelecké prejavy, ktoré sa uplatnili aj pri bohoslužbách. Tanec býval len pri určitých príležitostiach v časove vymedzených ročných obdobiach. Preto sa nemožno diviť, že sa v našich dokladoch nenachádzajú miniatúry vzťahujúce sa k pohybovému umeniu.

V stredoveku vznikol druh kníh — kancionále — ktoré mali zaznačiť, ucho-

54. Muž s lesným rohom, okolo r. 1487 (65).

55. Muž s trombitou, okolo r. 1487 (68).

vať a zabezpečiť interpretáciu liturgického spevu. V týchto knihách sa výzdoba zamerala na marginálie, kde v obrazoch znázorňovala hudobníkov i spevákov. Zatiaľ čo na lutnách hrali anjeli, oslavujúc Boha, v svetských kódexoch heroldi používali trúby na zvestovanie príchodu vznešených osôb a udalostí. Na gajdách hrali pastieri a ďalšie ľudové postavy pri svetských i cirkevných oslavách. Širší a rozmanitejší materiál vzťahujúci sa na hudobné nástroje prinášajú ostatné druhy stredovekého umenia. Na poznanie rozšírenia, funkcie a datovania určitých typov sú však dôležité aj doklady obsiahnuté v našich miniatúrach.

* * *

Pri spracovaní viac ako osemsto dokladov pochádzajúcich zo stošesťdesiatich-dvoch miniatúr sme poznali, že niektoré javy stredovekej kultúry sú v týchto obrazových dokladoch obsiahnuté bohatšie (napr. doklady týkajúce sa odevu, výroby); ďalšie sú doložené skromnejšie (napr. rodinný život, architektúra, poľnohospodárstvo). Existujú aj také, ku ktorým nami spracované doklady nepriniesli nijaký materiál (napr. k rybárstvu, k zbernému hospodárstvu, k divadlu). Na základe historického sledovania sme poznali, že z kvantitatívneho výskytu nemôžeme usudzovať na faktickú existenciu kultúrnych javov a foriem v stredoveku z viacerých dôvodov. Predovšetkým preto, lebo stredovekí maliari nestvárali kultúrne javy a formy podľa hospodárskej a spoločenskej dôležitosti, ale výber robili na základe tematiky, ktorú im vymedzovali náboženské knihy a svetské kroniky. Preto v našom obrazovom materiáli nenachádzame doklady k zbernému hospodárstvu, k sídlam a bývaniu širokých ľudových vrstiev. Ďalším témam sa miniátori vyhýbali na základe stredovekej etiky a estetiky, podľa ktorej sa nepatrilo znázorňovať nahé ľudské telo a venovať sa jeho pestovaniu. Preto naše doklady obsahujú tak málo materiálu k poznaniu stredovekej hygieny, tancov a pod. Existujú však aj témy, ktoré nebolo možné miniatúrnou maľbou znázorniť, napr. prípravu jedla, a preto doklady tohto druhu nenachádzame. Stredoveká ikonografia určité kultúrne prejavy nedokladá aj preto, lebo v stredoveku neboli ešte vyvinuté v tej forme, v akej ich poznáme v posledných storočiach (napr. divadlo, fajčenie).

No aj napriek tejto parciálnosti a nerovnomernosti poskytujú zhromaždené a interpretované miniatúry etnografovi hodnotné doklady, podľa ktorých môže určiť historickú hodnotu niektorých prejavov ľudovej kultúry. Na základe ikonografických dokladov môže však aj konštatovať, že určité formy a javy ľudovej kultúry existovali v stredoveku na širšom území ako je priestor, v ktorom ich národopisci nachádzajú v posledných dvoch storočiach. Zisťuje, že tieto javy charakterizovali v minulosti život a kultúru iných spoločenských vrstiev, ako sú roľníci, pastieri, drevorubači, robotníci a drobní remeselníci. A tak na jednej strane datované a často aj funkčne určené predmety a javy, ktoré stredoveká ikonografia dokladá, pomáhajú etnografovi aplikovaním porovnávacej metódy určiť genézu javov, ktoré skúma a nachádza začlenené do života ľudu. Ak však národopisec má skúmať vývinové zmeny ľudovej kultúry a poukázať na jej

typickosť, bude treba, aby nielen konštatoval genézu určitých foriem a javov, ale aby práve pomocou ikonografie i na základe dokladov pochádzajúcich zo stredovekej archeológie a listinných prameňov stanovil, ako došlo k priestorovej a spoločenskej migrácii, zámene funkcií a tvarovej variácii určitých foriem a javov; aby vysvetlil, ako a prečo pretrvali mnohé formy kultúry, ktoré ikonografia dokladá pre stredovekú spoločnosť v ľudovej kultúre, kde začlenené do iného prostredia a spoločnosti nadobudli odlišný význam ako pôvodne mali, a podieľali sa na vytvorení kultúrnej typickosti Slovenska v jednotlivých regiónoch tejto krajiny.

Zoznam použitých miniatúr

Poradové arabské číslo, ktoré v zozname uvádzame pred skratkou názvu miniatúry, je číselným znakom príslušnej miniatúry alebo jej detailu. Tento číselný znak používame namiesto slovného označenia miniatúry v tematickom zoradení ikonografických dokladov i v obrazových prílohách. Podľa týchto číselných znakov sú reprodukcie miniatúr usporiadané aj v katalógu uloženom v dokumentačnom oddelení Národopisného ústavu SAV. Preto predložený zoznam predstavuje nielen orientačnú pomôcku štúdiu, ale je i prehľadom všetkých použitých dokladov, ktoré sme mali k dispozícii pri tejto práci.

Pomenovanie miniatúr a názvy kódexov v úplných tituloch i v skratkách preberáme od I. Berkovitsovej, A. Güntherovej, J. Mišianika, J. Nováka, D. Radoesaya i z publikácie *Képes krónika I–II.* a z *Magyar művelődés története II.* Nazdávame sa, že v tomto zozname by úplné názvy miniatúr a príslušných prameňov sťažovali orientáciu a hľadanie, preto ich doplnenie ďalšími údajmi uvádzame v zozname použitých prameňov.

Pri datovaní, určení autorstva a miesta vzniku sme sa pridržovali údajov I. Berkovitsovej, ktorej výskumy sú novšie ako tie, o ktoré sa opierajú A. Güntherová a J. Mišianik. Kde tieto údaje neuvádzame, to znamená, že sme ich v spomenutých dielach nenašli. Tento postup zachovávame aj pri uvádzaní rozmerov jednotlivých miniatúr. Otáznikom označujeme nepresnú identifikáciu.

1. Iniciála D s rastlinnou výplňou, 6 × 5,5 cm (fol. 132 a). V: *Concordantia discord. canocum* z 2. polovice 13. stor., Uhorsko. Güntherová — Mišianik, 34, obr. 4; Berkovits, *Illuminierte Handschriften* (ďalej IH), 22.
2. Iniciála C s rastlinným pletencom a vtákom, 6,5 × 6,5 cm (fol. 136 a). Tamže. Güntherová — Mišianik, 34, obr. 3; Berkovits, IH, 22.
3. Iniciála Q s dvojicou snúbencov a vtákom, 5 × 5,5 cm (fol. 162 a). Tamže. Güntherová — Mišianik, 34, obr. 2; Berkovits, IH, 22.
4. Iniciála P s výjavom Narodenia, 14 × 8 cm (fol. 16 a). *Missale Posoniense „A“*, r. 1341, Bratislava. Güntherová — Mišianik, 37, obr. 27.
5. Na dolnom okraji vtáky s ľudskou tvárou (fol. 125 a). *Missale Posoniense „B“* z polovice 14. stor., Bratislava. Güntherová — Mišianik, 38, obr. 53.
6. Kreslené portréty ľudských a zvieracích hláv (fol. 33 a, 34a, 47a, 48a, 51b, 55b). Tamže. Güntherová — Mišianik, 38, obr. 40–45.
7. Kreslené portréty ľudských a zvieracích hláv (fol. 57b, 83b, 87b, 136b). Tamže. Güntherová — Mišianik, 38, obr. 47–52.
8. Predkánonový obraz Ukrižovania, 13,5 × 2 cm (fol. 144b). V: *Missale Posoniense „C“*, r. 1330–1340, Bratislava. Güntherová — Mišianik, 35, obr. 14.
9. Iniciála O s mníchom, 4,3 × 3,5 cm (fol. 303b). V: *Missale Posoniense „H“* z rokov 1330–1340, Bratislava, iluminátor

- kanonika Hana. Güntherová — Mišianik, 36, obr. 21.
10. Iniciála H s cirkevnými hodnosťami, 5,4 × 8 cm (fol. 1a). V: Concordantia discord. canonum z 2. polovice 13. stor., Uhorsko. Güntherová—Mišianik, 43, obr. 1; Berkovits, IH, 22.
 11. Titulná strana, 11 × 15 cm (fol. 1). V: Chronicon pictum pred r. 1370, Budín, Mikuláš Meggyes. *Képes krónika* (ďalej KK), I, 1; M. Kált, 65.
 12. Iniciála A so zázračným jeleňom, 8 × 8 cm (fol. 3a). Tamže. KK, I, 4; M. Kált, 71.
 13. Psovodi a poľovníci, 10 × 7 cm (fol. 2b). Tamže. KK, I, 5; M. Kált, 71.
 14. Príchod Hunov do Panónie, 15 × 10 cm (fol. 4a). Tamže. KK, I, 7; M. Kált, 75.
 15. Kráľ Attila dobyl mesto Aquileu, 9 × 5 cm (fol. 7). Tamže. KK, I, 14; M. Kált, 85.
 16. O pôvode Benátčanov, 7 × 7,5 cm (fol. 8b). Tamže. KK, I, 15; M. Kált, 85.
 17. Iniciála D Attila a pápež Lev, 7 × 7 cm (fol. 8a). Tamže. KK, I, 16; M. Kált, 88.
 18. Príchod Maďarov do Panónie, 15 × 12,5 cm (fol. 11). Tamže. KK, I, 21; M. Kált, 95.
 19. Príchod rozličných národností, 15 × 8,5 cm (fol. 16). Tamže. KK, I, 32; M. Kált, 110.
 20. Iniciála R Lél a Bulesu pred nemeckým cisárom, 5 × 6 cm (fol. 17b). Tamže. KK, I, 34; M. Kált, 34.
 21. Narodenie kráľa Štefana, 8 × 14 cm (fol. 19a). Tamže. KK, I, 37; M. Kált, 116.
 22. Kráľ Štefan víťazí nad Keanom, vojvodom Bulharov a Slovanov, 15 × 10,5 cm (fol. 21). Tamže. KK, I, 41; M. Kált, 121.
 23. Kráľ Štefan dal zlapať vodu pohanov Gyulu, 15 × 10,5 cm (fol. 20). Tamže. KK, I, 40; M. Kált, 121.
 24. Pohreb kniežata Imricha a oslepenie Vazula, 7,5 × 9 cm (fol. 22a). Tamže. KK, I, 44; M. Kált, 124.
 25. Iniciála P kráľ Štefan pobáda Andreja, Bálinta a Levente k úteku, 5 × 7 cm (fol. 22). Tamže. KK, I, 44; M. Kált, 124.
 26. Ťaženie nemeckého cisára Henricha proti Abovi, 14 × 8,5 cm (fol. 25). Tamže. KK, I, 50; M. Kált, 133.
 27. Iniciála S Kráľ Peter sa vracia z nemeckého cisárstva domov, 6,5 × 6,5 cm (fol. 27b). Tamže. KK, I, 53; M. Kált, 138.
 28. Iniciála P Korunovanie kráľa Ondreja, 8 × 8 cm (fol. 30a). Tamže. KK, I, 60; M. Kált, 146.
 29. Iniciála E Záhuba cisára Henricha pod Bratislavou, 7,5 × 7,5 cm (fol. 31b). Tamže. KK, I, 61; M. Kált, 147.
 30. Iniciála P Korunovanie šabou a korunou, 8,5 × 6,5 cm (fol. 32a). Tamže. KK, I, 64; M. Kált, 152.
 31. Iniciála D Béla získal naspäť korunu, 6,5 × 6,5 cm (fol. 34a). Tamže. KK, I, 67; M. Kált, 156.
 32. Iniciála P Knieža Ladislav zápasí s Kumánom o pannu, 6,5 × 7 cm (fol. 36a). Tamže. KK, I, 72; M. Kált, 162.
 33. Iniciála F Dobytie Belehradu a delenie vojnovnej koristi, 7,5 × 9,5 cm (fol. 37b). Tamže. KK, I, 74; M. Kált, 165.
 34. Kráľ Ladislav prijíma sľub vernosti od Ruténov, 6,5 × 6 cm (fol. 49a). Tamže. KK, I, 98; M. Kált, 199.
 35. Iniciála P Dobývanie Krakova, 7,5 × 12 cm (fol. 49b). Tamže. KK, I, 98; M. Kált, 199.
 36. Stavba veľkoveľkvaradinského dómu, 6,5 × 9,5 cm (fol. 50a). Tamže. KK, I, 99; M. Kált, 200.
 37. Pohreb kráľa Ladislava, 6,5 × 8 cm (fol. 51b). Tamže. KK, I, 101; M. Kált, 204.
 38. Oslepenie vojvodu Álmosa a jeho syna, 6,5 × 5,5 cm (fol. 53a). Tamže. KK, I, 106; M. Kált, 211.
 39. Iniciála A Kráľ Koloman dla zlapať vojvodu Álmosa, 8 × 9,5 cm (fol. 53b). Tamže. KK, I, 106; M. Kált, 211.
 40. Flagelanti, 6,5 × 7,5 cm (fol. 63b). Tamže. KK, I, 126; M. Kált, 235.
 41. Iniciála E Budínski kňazi exkomunikovali pápeža, 7,5 × 7 cm (fol. 67a). Tamže. KK, I, 134; M. Kált, 245.
 42. Znovunájdenie koruny, 7,5 × 8 cm (fol. 68 cm). Tamže. KK, I, 135; M. Kált, 247.
 43. Sobáš Karola Róberta s Alžbetou, dcérou nemeckého kráľa, 6,5 × 6 cm (fol. 70a). Tamže. KK, I, 139; M. Kált, 253.
 44. Iniciála A Kráľovná Alžbeta s deťmi, 7 × 8 cm (fol. 70a). Tamže. KK, I, 140; M. Kált, 253.
 45. Narodenie kráľa Ludovíta, 6,5 × 6,5 cm (fol. 7b). Tamže. KK, I, 140; M. Kált, 255.

46. Iniciála E Útok Feliciána Zácha na kráľovskú rodinu, 7,5 × 7,5 cm (fol. 71b). Tamže. KK, I, 141; M. Kált, 255.
47. Porážka vojenskej výpravy kráľa Karola Bazarádom, 6,5 × 10 cm (fol. 72 b). Tamže. KK, I, 143; M. Kált, 259.
48. Bazarád po víťazstve nad kráľovým vojskom, 6,5 × 10 cm (fol. 73b). Tamže. KK, I, 146; M. Kált, 259.
49. Iniciála E s postavou nahej ženy na klade (fol. 25a). V: Missale Posoniense z r. 1377, Bratislava, majster Henrich z Čukardu (V. Trstín). Güntherová—Mišianik, 39, obr. 58.
50. Iniciála F s mladíkom pri organe (fol. 28a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 39, obr. 57.
51. Iniciála P s výjavom Narodenia, 5,4 × 5,6 cm (fol. 20b). V: Missale Posoniense E štvrtina 15. stor., Bratislava, pravdepodobne Kremnický majster. Güntherová—Mišianik, 45, obr. 95.
52. Celostránkový posledný súd, 15,7 × 25 cm. V: Kremnická mestská kniha, zdobená asi r. 1426. Güntherová—Mišianik, 44, obr. 84.
53. Erb mesta Košíc s bohatou ornamentikou, 10,3 × 9,2 cm. V: Erbová listina mesta Košíc z r. 1423, Ján Hebenstreit. Güntherová—Mišianik, 46, obr. 81.
54. Rodinný erb, 5,8 × 7,8 cm. V: Erbová listina Dion. Kistárkányiho z r. 1453, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 47, obr. 100.
55. Alegória spravodlivosti, 17,3 × 11,2 cm (fol. 1a). V: J. P. Ferrariis, Completio moderne iud. practice, tlač v Benátkach r. 1473, iniciály, ornament a miniatúry Baltazár Blútfogel, Bardejov. Güntherová—Mišianik, 50, obr. 106, 107.
56. Muž s nohami v klade, 7 × 6 cm (kauza XXXIV). V: Gratianus, Decretum cum apparatu, tlač v Benátkach r. 1474, miniatúry a výzdoba Vincent Roder Czin-teke, pravdepodobne Sp. Kapitula. Güntherová—Mišianik, 53—54, obr. 122, 123.
57. Staršia dvojica uzaviera manželstvo, 7 × 7 cm (kauza XXIX), druh podáva družke ľavú ruku, čo značí, že uzatvára neprá-voplatné manželstvo. Rozhovor dvoch mužov, 6,5 × 6,5 cm (kauza XXVIII). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, obr. 125, 126.
58. Iniciála S s výjavom Narodenia, 8,8 × 8 cm (fol. 247a). V: Graduale Posoniense okolo r. 1487, maľoval pravdepodobne M. Prenner, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 129.
59. Muž so sklenkou, 5,4 × 6,5 cm (fol. 53a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 144.
60. Driemajúci muž, 5 × 4,3 cm (fol. 63b). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 145.
61. Muž nesúci iniciálu, 9,5 × 4,7 cm (fol. 57a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 146.
62. Muž so vztýčeným ukazováčkom, 7 × 5 cm (fol. 49a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 147.
63. Inspiens. Tamže: Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 134.
64. Muž so zrkadlom, 5,3 × 4,7 cm (fol. 74a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 140.
65. Muž s rohom, 8 × 7,5 cm (fol. 84a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 139.
66. Muž s kyjakom. Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 137.
67. Pisár ležúci po písmene, 7 × 4,5 cm (fol. 75a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 141.
68. Muž s trombitou. Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 135.
69. Muž v kúpeli. Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 136.
70. Gajdoš, 7 × 5 cm (fol. 14b). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 142.
71. Sedliak s vrecom, 6 × 7,5 cm (fol. 3b). Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 143.
72. Gajdoš. Tamže. Güntherová—Mišianik, 54, 55, obr. 138.
73. Iniciála C so scénou padania manny na púšti, 26 × 23 cm (fol. 238b). V: Graduale Cassoviense, Paris I, z r. 1518, Košice. Güntherová—Mišianik, 62, 63, obr. 157—159.
74. Iniciála P so scénou Narodenia, 7,3 × 4,9 cm (fol. 125a). V: Breviarum prae-monstratense z konca 14. stor., pravdepodobne Košický majster. Güntherová—Mišianik, 41, 42, obr. 67; Berkovits, IH, 56.
75. Iniciála E s výjavom Kristus na Olivo-

- vom vrchu, 8 × 8 cm (fol. 120a). V: Missale Posoniense „E“ z 1. štvrtiny 15. stor., pravdepodobne Kremnický majster. Güntherová—Mišianik, 45, obr. 97; Berkovits, IH, 56.
76. Vyhnanie hriešnikov, 7 × 6,7 cm (fol. 98b). V: Pontificale (Filipecz codex) r. 1476—1490, Budín. Berkovits, IH, obr. 33.
77. Umývanie nôh v Lazárovom dome, 11,8 × 8 cm (fol. 114b). V: Stundenbuch, 1. štvrtina 16. stor., Augsburg. *Magyarország műemléki topográfiája*, I, 354, 355, obr. 350.
78. Rozhovor dvoch klerikov, 7 × 6 cm (kauza XI). V: Gratianus, Decretum cum apparatu, tlač v Benátkach r. 1474, miniatúry a výzdoba Vincent Roder Csin-teke, pravdepodobne Sp. Kapitula. Iniciaála C s dvoma mužmi. Güntherová—Mišianik, 53.
79. Iniciaála G s ornamentálnou filigránovou výplňou, 4,5 × 5,5 cm (fol. 176b). V: Missale Posoniense „D“, Bratislava, Michal z Trnavy. Güntherová—Mišianik, 43.
80. Iniciaála H s prosebníkmi. Tamže (?). Neuverejnené.
81. Iniciaála G s prosebníkom a rozvilinami. Tamže (?). Neuverejnené.
82. Iniciaála D so štvorcíповou ružicou a rozvilinami. Tamže (?). Neuverejnené.
83. Iniciaála A s viaccíповou ružicou a rozvilinami. Tamže (?). Neuverejnené.
84. Na spodnom okraji anjel s lutnou v medailóne. Tamže (?). Neuverejnené.
85. Iniciaála G so sväticou a dvoma sviečkami. Tamže (?). Neuverejnené.
86. Iniciaála B s rozvilinami a lístkami. V: Missale Posoniense „H“ (?) z rokov 1330—1340, Bratislava, iluminátor kano-nika Hana. Neuverejnené.
87. Iniciaála D s filigránom, 4,5 × 5,5 cm (fol. 177b). V: Missale Posoniense „D“ okolo r. 1403, Bratislava, Michal Trnav-ský. Güntherová—Mišianik, 43.
88. Iniciaála D s filigránovou výplňou, 5 × 5 cm (fol. 203b). V: Missale Posoniense „A“ okolo r. 1341, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 37.
89. Iniciaála E s ornamentálnou výplňou. V: Breviarum praemonstratense z konca 14. stor. Neuverejnené.
90. Iniciaála G so sv. Trojicou, 8,7 × 8 cm (fol. 15a). In: Graduale Posoniense z r. 1487, pravdepodobne M. Prenner, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 54.
91. Iniciaála E s rozvilinami, 6,5 × 6,5 cm (fol. 165a). V: Missale Posoniense „F“ z r. 1480, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 52; Berkovits, IH, 58—60.
92. Iniciaála T s modrou výplňou a zlatým filigránom v zelenom orámovaní, 9 × 9 cm (fol. 78a). Tamže. Güntherová—Mišianik, 52.
93. Iniciaála T, 3,7 × 3 cm (fol. 241b). V: Breviarum praemonstratense z konca 14. stor. Güntherová—Mišianik, 41, 42.
94. Iniciaála U s filigránovou výplňou, 4 × 4 cm (fol. 166a). V: Missale Posoniense „C“ okolo r. 1330—1340, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 36.
95. Titulný list so znakom mesta. V: Mestská kniha štiavnická z r. 1432, majster Valentin Gobil, Štiavnica. Berkovits, IH, 57, 58.
96. Iniciaála D s ornamentálnou výplňou, 5 × 4,5 cm (fol. 185a). V: Missale Posoniense „C“, okolo r. 1330—1340, Bratislava. Güntherová—Mišianik, 36.
97. Vinobranie. V: Uhorský kalendár z 15. storočia. *Magyar művelődés története* (ďalej MMT), II, 156.
98. Rozsieváč. Tamže. MMT, II, 149.
99. Kosec. Tamže. MMT, II, 350.
100. Hrnčiar. V: Kódex Baltazára Behema z r. 1505, Krakov. Ameisenová, obr. 11 a 25.
101. Debnári. Tamže. Ameisenová, obr. 22.
102. Debnári. Tamže. Ameisenová, obr. 22.
103. Garbiar. Tamže. Ameisenová, obr. 12, 26.
104. Dielňa obuvníka. Tamže. Ameisenová, obr. III.
105. Ihliarska dielňa. Tamže. Ameisenová, obr. 17 a 36.
106. Pekárska dielňa. Tamže. Ameisenová, obr. 4, 39.
107. Pekárska dielňa. Tamže. Ameisenová, obr. 40.
108. Dielňa obuvníka. Tamže. Ameisenová, obr. 41.
109. Pouličný stánok. Tamže. Ameisenová, obr. 3, 43.
110. V erbovom obrazci dievča na jeleňovi. V: Erbová listina rodiny M. Maghi z r. 1418. MMT, II, 502.

111. V erbovom obrazení muž so sekerou a vlk. V: Erbová listina Mikuláša Pavlovica a Adama Jambora z M. Jesena z r. 1521. MMT, II, 130.
112. Na erbovom obrazení dvojstranný pluh. V: Erbová listina rodiny M. Zenthi z r. 1456. MMT, II, 155.
113. Iniciála I s výjavom Prichod Židov do zaslúbenej zeme, 18,5 × 19,5 cm (fol. 7a). V: Graduale z rokov okolo 1478 od miniátora Mateja Korvina Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano, Budín. Berkovits, *Corvinen*, obr. XLVI.
114. Ukrižovanie, 30,2 × 22,5 cm (fol. 23a). V: Breviár Dominika Kalmanchehiho z rokov 1474–95, Budín? Stoličný Belehrad? Fr. di Castello. Berkovits, IH, 71–2, obr. 32.
115. Na dolnom okraji lov na diviaka, 5 × 22 cm (fol. 308a). Tamže. Berkovits, IH, 110, obr. XXX.
116. Iniciály U s kvetinovou výzdobou, 4,5 × 4,5 cm (fol. 1b). V: Gradual Erdődy-Bákokcz výzdoba z r. 1557. Berkovits, IH, 92, obr. 44b, c.
117. Iniciála A s modliacim kráľom Dávidom, 8,5 × 9,5 cm (fol. 11a). V: Missale Posoniense „D“ z r. 1403, Bratislava, Michal Trnavský. Güntherová–Mišianik, 43, obr. 72; Berkovits, IH, 51.
118. V modrom poli erbového obrazca havran s korunou drží v zobáku prsteň, 18,7 × 16 cm. V: Erbová listina rodiny Barvay z r. 1417, Kostnica. Radocsay, I, 352, obr. 4.
119. V modrom poli erbového obrazca tri páry refazových ôk 14 × 14 cm. V: Erbová listina rodiny Csese de Dansa z r. 1418, Kostnica. Radocsay, II, 57, 58, obr. 1.
120. V modrom poli erbového obrazca gróf drží perový vejár v podobe rozety, 15 × 9,8 cm. V: Erbová listina rodiny Halai a Bor z r. 1415, Kostnica. Radocsay, II, obr. 3.
121. V modrom poli erbového obrazca kľačí ženská postava oblečená do červeného rúcha, na hlave má biely závoj a veniec z kvetov, 12,2 × 10,6 cm. V: Erbová listina rodiny Herenchéni z r. 1432, Piacenza. Radocsay, II, 355, obr. 18.
122. V erbovom obrazení fantastické zvieratá, uprostred drak so slučkou, 29,7 × 40,2 cm. V: Erbová listina rodiny Chapi z r. 1418. Radocsay, II, 59, obr. 2.
123. V erbovom obrazení v pravom hornom a ľavom dolnom havran s prsteňom v zobáku. V ostatných dvoch lev drží korunu, 20 × 14,6 cm. V: Erbová listina rodiny Hunyadi z r. 1453, Bratislava. Radocsay, I, 356, obr. 26.
124. V bielom poli erbového obrazca na čiernom trojvrší čierny havran s rozprestrenými krídlami drží v pazúroch kríž, 18,5 × 13 cm. V: Erbová listina rodiny Kisfaludi z r. 1419, Pasov. Radocsay, I, 353, obr. 10.
125. V modrom poli erbového obrazca čierny havran s korunou, hrdlo má prebodnuté šípom, 15,8 × 11,5 cm. V: Erbová listina rodiny Krisztalóczi Tarkasis z r. 1431. Norimberg. Radocsay, I, 354, obr. 15.
126. V červenom poli erbového obrazca biela veža s levom, ktorý má zlatú korunku, 11 × 7,5 cm. V: Erbová listina rodiny Kulpi z r. 1443, Budín. Radocsay, I, 356, obr. 24.
127. V spodnej časti erbového obrazca pelikán trhajúci si prsia stojí na mesiaci a hviezde, 11,5 × 11,6 cm. V: Erbová listina rodiny Mérei z r. 1474, Budín. Radocsay, I, str. 358, obr. 35.
128. V modrom poli erbového obrazca nad zlatou korunou brána s mrežou a palešákmi. Nad bránou dvaja holuby s prstencom, 14 × 14,5 cm. V: Erbový obrazec rodiny Nagymihályi z r. 1418, Kostnica. Radocsay, I, 353, obr. 7.
129. V modrom poli erbového obrazca polpostava ženy bez rúk, na hlave baranie rohy, vyrastá z koruny, 21,5 × 12,8 cm. V: Erbová listina rodiny Sóvari Soós z r. 1418, Kostnica. Radocsay, I, 353, obr. 6.
130. V modrom poli erbového obrazca bocian s korunou má okolo hrdla a zobáka ovinutého hada, 20,5 × 17,2 cm. V: Erbová listina rodiny Somkereki z r. 1415, Kostnica. Radocsay, I, 351, obr. 1.
131. V modrom poli erbového obrazca šedý vlk drží v pysku bielu ovcu, 13,4 × 13,3 cm. V: Erbová listina rodiny Suky z r. 1418, Kostnica. Radocsay, I, 353, obr. 8.
132. V červenom poli erbového obrazca jeleň sa obracia za snečnými lúčami, 16,6 × 12 cm. V: Erbová listina rodiny Szar-

- vasdí z r. 1431, Norimberg. Radócsay, I, 354, obr. 16.
133. V erbom obrazci tri červené ruže na striebornom poli. V: Erb mesta Bánoviec nad Bebravou z 15. stor. Novák, 90, obr. 7.
134. V modrom poli strieborné opevnenie, zlatá motyka, kopáč a dva mlaty. V: Erb mesta Banskej Štiavnice z r. 1275. Novák, 95, 97, obr. 10.
135. V modrom poli zlatý kopáč a motyka. V: Erb obce Hyby z 1. pol. 15. stor. Novák, 116, obr. 22.
136. V modrom poli sv. Juraj na koni v striebornom brnení zlatou kopiou zabíja strieborného draka. V: Erb mesta Jur pri Bratislave, 15. stor. Novák, 117–119, obr. 24.
137. V striebornom poli zelená do kruhu stočená réva s červeným strapcom. V: Erb Kráľovského Chlmca, 15. stor., Novák, 126, obr. 28.
138. V modrom poli strieborné kliešte a kladivo. V: Erb Nálepkova z r. 1573. Novák, 137–138, obr. 37.
139. V modrom poli skrižený strieborný mlat a kladivo, tri zlaté ruže vyrastajú zo zeleného trojvršia. V: Erb mesta Rožňavy z r. 1598. Novák, 147, obr. 44.
140. V striebornom poli červená heraldická rozeta so zlatým semenníkom prestreleným strieborným šípom. V: Erb mesta Ružomberka zo zač. 16. stor. Novák, 147, 148, obr. 45.
141. V zelenom poli skrižený strieborný mlat a kladivo, v spodnej časti tri zlaté rozety. V: Erb Smolníka zo 14. stor., Novák, 150, 151, obr. 47.
142. V červenom poli strieborná nákova, kladivo a kliešte. V: Erb mesta Štítnika z pol. 14. stor. Novák, 153, 154, obr. 49.
143. V modrom poli zelené trojvršie, tri zlaté ruže, mlat a kladivo. V: Erb mesta Spišskej Novej Vsi z konca 15. stor. Novák, 152–154, obr. 48.
144. V modrom poli strieborný lemeš a čerrieslo, tri zlaté klasy a dve hviezdy. V: Erb mesta Trebišova, predloha neskoršieho erbu v podobe pečate z 15. stor. Novák, 155, obr. 51.
145. V zelenom poli zlatý dvojramenný križ s koreňmi a dve zlaté hviezdy. V: Erb mesta Žiliny z r. 1427. Novák, 159, 160, obr. 55.
146. V červenom poli strieborný dvojkríž s koreňmi a dve hviezdy. V: Erb mesta Zvolena z 13. stor. Novák, 158, 159, obr. 54.
147. V erb. obrazci muž s kosákom v jednej ruke a klasmi v druhej ruke, na hlave klobúk s perom, na nohách nohavice a čižmy, prepásaná kabanica. V: Erbová listina rodiny Z. Báthory z r. 1587. MMT, III, 345 a 646.
148. Iniciala A s bohatou ornamentálnou výzdobou, 7,5 × 5,5 cm (fol. 1). V: Graduale z r. 1557, majster J. K. Berkovits, IH, 91, 92, obr. 45.
149. Na dolnom okraji titulného listu miniatúra biskupa Martina a žobráka, 6 × 5 cm. V: Evanjelistár z r. 1515, Pannonhalma, Pavel Forgách z Lošonca. Berkovits, IH, 110, obr. XXXVIII.
150. V erbom obrazci rytier na loďke s veslom upevneným húžvou, nad ním vták s vencom. V: Erbová listina rod. Št. Brodaries Csajkása z r. 1517. MMT, II, 237.
151. V erbom obrazci ruka so sokolom. V: Erbová listina rodiny M. Vátgoni z r. 1511. MMT, II, 287.
152. V erbom obrazci muž s budzogaňom v ruke. V: Erbová listina rodiny Fr. Pándi z Krásna? z r. 1526. MMT, II, 312.
153. V erbom obrazci lov na diviaka. V: Erbová listina rodiny Demetera Bobaia z r. 1519. MT, II, 287.
154. V erbom obrazci kráľ Ladislav na love kačiek. V: Erbová listina rodiny Bieskei z r. 1520. MMT, II, 288.
155. V erbom obrazci Turek a Maďar na seba striedajú. V: Erbová listina rodiny Balašu Radáka z r. 1514. MMT, II, 506.
156. Mečiari. V: Kódex Baltazára Behema z r. 1505, Krakov. Ameisenová, obr. 16.
157. Erb sedlárov. V: Kódex Baltazára Behema z r. 1505, Krakov. Ameisenová, obr. 15.
158. Krajčírka dielňa. Tamže. Ameisenová, obr. I.
159. Erb kolomažníkov a voziarov. Tamže. Ameisenová, obr. 10.
160. Dielňa lučištníka a kušiaru. Tamže. Ameisenová, obr. 42.
161. Stolári. Tamže. Ameisenová, obr. 14.
162. Zakáľka. Uhorský kalendár z 15. stor. MMT, II, 148.

Chronologický zoznam použitých prameňov

Tento zoznam dopĺňa register použitých miniatúr presným určením prameňa a použitej literatúry. Má uľahčiť orientáciu v použitých dokladoch. Pri kódexoch uvádzame autora, miesto vzniku a uloženie, pokiaľ sme to z dostupnej literatúry mohli zistiť. Pri erbových listinách okrem týchto údajov sme sa snažili aj o lokalizovanie rodových majetkov, pokiaľ tieto súviseli s územím Slovenska. Otáznikmi označujeme tie fólie, ku ktorým literatúra neuvádza signatúry a tie, ktorých identifikácia je neistá. Číslo v zátvorke je našou značkou, používanou v zozname miniatúr i v tematickom triedení ikonografických dokladov.

13. storočie — Erb mesta Zvolena, predloha v podobe pečatidla z 13. stor. — Novák, 158—159. (146)

2. pol. 13. stor. — *Concordantia discordantium canonum*, Bratislava, Kapitulska knižnica r. 14. Pergamenový rukopis, fol. 286, 26 × 41 cm, Güntherová — Mišianik, 34, Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 22. (2, 3, 10)

R. 1275 — Erb mesta B. Štiavnice, preloha v podobe pečatidla z r. 1275, Novák, 95—97. (134)

14. stor. — Erb mesta Smolníka, Novák, 150—151. (141).

1. pol. 14. stor. — *Missale Posoniense „C“* z rokov 1330—1340. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod Lat 220. Pergamenový rukopis, fol. 370, 2. š. 3 × 31,5 cm. Misál vznikol v Bratislave. Güntherová-Mišianik, 35—36. (8, 94, 96)

Okolo r. 1330—40 — *Missale Posoniense „H“* z r. 1330—40. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod Lat 94. Pergamenový rukopis, fol. 358, 33,6 × 23,7 cm. Misál vyhotovili pre bratislavský dóm. Güntherová-Mišianik, 36—7. (9, 86)

Asi rok 1341 — *Missale Posoniense „A“* asi z r. 1341. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod Lat 214. Pergamenový rukopis, fol. 266, 42 × 31 cm. Misál vznikol v Bratislave. Güntherová-Mišianik, 37. (4, 88)

1. polovici 14. stor. — *Missale Posoniense „B“* z prvej pol. 14. stor. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod Lat 215. Pergamenový rukopis, fol. 305, 34,4 × 26,4 cm. Kódex vznikol v Bratislave, kde ho aj používali (pravdepodobne v štvrti Vydrica). Güntherová-Mišianik, 38.

Polovica 14. stor. — Erb mesta Štítnika, predloha v podobe pečatidla z pol. 14. stor. — Novák, 153—4. (142)

Pred r. 1370 — *Chronicon pictum* z r. 1358, iluminovaný pred r. 1370 majstrom Mikulášom Meggyesom v Budíne. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica, Clmae 404. Pergamenový rukopis, 30 × 21 cm. *Képes krónika*, I—II. — *Die ungarische Bilderchronik* des Markus von Kált. (11—16, 18—48)

R. 1377 — *Missale Posoniense* z r. 1377. Alba Julia, Batthyaneum R II 134. Misál vznikol v Bratislave, iluminovaný majstrom Henrichom z Čukardu (Veľ. Trnie). Pergamenový rukopis, fol. 247, 19 × 25,5 cm. Güntherová-Mišianik, 39—40. (49, 50)

Koniec 14. stor. — *Breviarum praemonstratense* z konca 14. stor. Budapešť, Univ. knižnica Cod Lat 36,4°. Kódex používali v Jasove, iluminoval ho pravdepodobne Kremnický majster. Güntherová-Mišianik, 41—42, Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 56. (74, 89, 93)

15. stor. — Erb mesta Bánoviec, Novák, 90. (133)

Erb mesta Jura pri Bratislave, Novák, 117—19. (134)

Erb mestečka Kráľ. Chlmca, Novák, 126. (137)

Erb mesta Trebišova, Novák, 155. (144)

Uhorský kalendár z 15. stor., Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica. *Magyar művelődés története*, II, 149, 350, 156, 148, (97, 98, 99, 162)

1. polovica 15. stor. — Erb mestečka Hýb, Novák, 116. (135)

Okolo r. 1403 — *Missale Posoniense „D“* asi z r. 1403. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod. Lat. 216. Pergamenový rukopis, fol. 329, 33,5 × 23,8 cm. Pravde-

podobne scriptor Michal z Trnavy bol i iluminátorom. Güntherová—Mišianik, 43. (80—85, 87) — Folie označené otazníkom Güntherovej a Mišianikov výber neobsahujú, boli preň však nafotografované. Našu identifikáciu považujeme za nepresnú.

R. 1415 — Erbová listina rodu Halai, Rodové majetky v Abovskej župe, Budapešť, Radocsay, I, 352. (120)

Erbová listina rodiny Somkerekí. Budapešť, Štátny archív DL 104871. Radocsay, I, 351. (130)

R. 1417 — Erbová listina rodiny Barway, Budapešť, Štátny archív DL 50515. Radocsay, 352. (118)

R. 1418 — Erbová listina rodiny Csese de Dansa, rodové majetky v Gemeri. Budapešť, Štátny archív, Radocsay, II, 57—58. (119)

Erbová listina rodiny Chapi. Rodový majetok v obci Baksa v Zemplíne. Budapešť, Štátny archív. Radocsay, II, 59. (122)

Erbová listina rodiny Maghi. Budapešť, Štátny archív, *Magyar művelődés története*, II, 502. (110)

Erbová listina rodiny Nagymihályi. Budapešť, Štátny archív DL 85682. Radocsay, I, 353. (128)

Erbová listina rodiny Sóvári Soós. Rodový majetok v Zemplíne v obci Baksa a Slanec. Budapešť, Štátny archív DL 57476. Radocsay, I, 353. (129)

Erbová listina rodiny Suky. Kluž, Univerzitná knižnica. Radocsay, I, 353. (131)

R. 1419 — Erbová listina rodiny Kisfaludi. Rodový majetok v Komárňanskej župe. Budapešť, Štátny archív DL 61348. Radocsay, I, 353. (124)

R. 1423 — Erbová listina mesta Košíc. Košice, Mestský archív, Insignia č. 2. Pergamenová listina, vznikla v Bratislave, iluminátorom bol Ján Hebenstreyt. Güntherová—Mišianik, 46. (53)

Okolo r. 1426 — Missale Posoniense „E“ okolo r. 1426. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod. Lat. 218. Pergamenový rukopis, fol. 305, 35,4 × 26,9 cm. Iluminátorom bol pravdepodobne Kremnický majster. Güntherová—Mišianik, 45—46, Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 56. (51, 75)

Mestská kniha kremnická. Kremnica, Mestský archív. Prvých 14 listov pergamenových, 29 × 40,5 cm. Güntherová—Mišianik, 44. (52)

R. 1427 — Erb mesta Žiliny. Novák, 159—60. (145)

R. 1431 — Erbová listina rodu Krisztalóczi Tarkasis. Štátny archív, Budapešť, DL 50522. Radocsay, I, 354. (125)

Erbová listina rodiny Sarvasdi, Norimberg. Ostrihom, Arcibiskupský archív. Radocsay, I, 354. (132)

R. 1432 — Erbová listina rodiny Herenchéni. Rodový majetok v Novohrade a Gemeri. Piaccenza. Budapešť, Štátny archív DL 50525. Radocsay, I, 355. (121)

Mestská kniha B. Štiavnice, iluminovaná majstrom Valentínom Gobil z B. Štiavnice. Budapešť, Národné múzeum, č. 61.54 C. Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 57—58. (95)

R. 1434 — Erbová listina rodiny Kistarkányi, Bratislava, Budapešť, Štátny archív DL 130 000. Güntherová—Mišianik, 47, Berkovits, c. d., 50. (54)

Erbová listina rodiny Kulpi, Budín. Budapešť, Štátny archív DL 13702. Radocsay, I, 354. (126)

R. 1453 — Erbová listina rodiny Hunyadi. Rodový majetok v Bratislavskej a Tekovskej župe. Bratislava. Budapešť, Štátny archív DL 24762. Radocsay, I, 356, Güntherová—Mišianik, 69. (123)

R. 1456 — Erbová listina rodiny Zentheí, Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 155. (112)

R. 1473 — Joh. P. De Ferrariis, Completio moderne iudicialis praxice, Venetiis

1473. Bardejov, Šarišské múzeum. Iluminoval pravdepodobne Baltazár Blutfogel, rodák zo Sliezka, pôsobil v B. Bystrici a v Bardejove. Güntherová—Mišianik, 50, Berkovits, c. d., 62—63. (55)

R. 1474 — *Franciscus Gratianus, Decretum cum apparatu, Venetiis 1474.* Pravdepodobne v Spišskej Kapitule iluminoval Vincent Roder Czintek. Spišská Kapitula, Kapitulná knižnica Gal. Güntherová—Mišianik, 53—54, Berkovits, c. d., 63. (56, 57, 78)

Erbová listina rodu Mérei z r. 1474, Budín. Budapešť, Štátny archív DL 49 353. Radocsay, I, 358. (127)

Okolo r. 1476—90 — *Pontificale (Kódex J. Filipeza) z rokov 1476—90.* Ostrihom, Arcibiskupská knižnica, MS 26. Pergamenový rukopis 34,3 × 24 cm. Pontifikál vznikol asi v Budíne. Berkovits, c. d., 104. (76)

Okolo r. 1478 — *Graduale.* Miniatúra na fol. 7 a. od G. A. Cattaneo de Mediolano, Budín, Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica, Clmae 424. Berkovits, *Corvinien*, 129. (113)

Okolo r. 1481 — *Breviarium* Dominika Kalmánczehi, Budín, iluminátor Fr. di Castello. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica, Clmae 446. Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 71—2. (114)

R. 1480 — *Missale Posoniense „F“* z r. 1480, Bratislava. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod. Lat. 222. Güntherová—Mišianik, 52, Berkovits, c. d., 58—60. (91, 92)

R. 1487 — *Graduale Posoniense*, iluminovaný v r. 1487 pravdepodobne Matejom Prennerom. Bratislava, Mestský archív (bez. sign.) Güntherová—Mišianik, 54—55. (58—72, 90)

Koniec 15. stor. — Erb mesta Spiš. N. Ves, Novák 152—4. (143)

Zač. 16. stor. — *Stundenbuch*, Augsburg. Ostrihom, Arcibiskupské múzeum MSS III, 171. *Magyarország műemléki topográfiája*, I, 355. (77)

Erb mesta Ružomberka, Novák, 147—8. (140)

R. 1505 — *Kódex Baltazára Behema*, Krakov, 1505—6, tlač v Krakove, iluminácie z rúk Baltazára Behema. Krakov, Jagellonská knižnica, rkp. 16. Ameisenová, *Kódex Baltazára Behema*, 47. (100—109, 156—161)

R. 1511 — Erbová listina rodiny Vátgóni. Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 287. (151)

R. 1514 — Erbová listina rodiny Radák, Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 506. (155)

R. 1515 — *Evangelista et Benedictio* (Kódex Pannonhalma), v rokoch 1515—16. Budapešť, Univerzitná knižnica, Cod. Lat. 115, 31,1 × 21,5 cm. Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 110. (149)

R. 1517 — Erbová listina rodiny Brodaries Csajkás. Štátny archív, Budapešť. *Magyar művelődés története*, II, 237. (150)

R. 1518 — *Graduale Cassoviense I.* z r. 1518, Košice. Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod. Lat. 452. Pergamenový rukopis, 71,5 × 76 cm. Güntherová—Mišianik, 63; Berkovits, c. d., 87—88. (73)

R. 1519 — Erbová listina rodiny Bobai z r. 1519. Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 287. (153)

R. 1520 — Erbová listina rodiny Bicskei z r. 1520. Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 288. (154)

R. 1521 — Erbová listina rodiny Jesenský z r. 1521. Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 130 (111)

R. 1526 — Erbová listina rodiny Pándi z r. 1526. Budapešť, Štátny archív. *Magyar művelődés története*, II, 312 (152)

R. 1557 — *Graduale* (Kódex Erdődy-Bákócz) iniciály z r. 1557, grdaul z r. 1519—25, Ostrihom, Arcibiskupský archív. Berkovits, *Illuminierte Handschriften*, 91—2. (116, 148)

R. 1573 — Erb mesta Nálepková, Novák, 137—8 (138)

R. 1587 — Erbová listina rodiny Báthory z r. 1578. Budapest, Maďarské národné múzeum. *Magyar művelődés története*, III, 345, 646. (147)

R. 1598 — Erb mesta Rožňavy z r. 1598, Novák, 147. (139)

ICONOGRAPHIE COMME UNE SOURCE DE L'ÉTUDE DE LA CULTURE POPULAIRE EN SLOVAQUIE

Resumé

L'étude s'appuie aux 162 miniatures médiévales provenant des livres, des calendriers et des documents de blasons qui jusqu'ici étaient traitées de la point de vue d'histoire d'art dans les travaux des auteurs J. Berkovicsová, A. Güntherová, J. Mišianik, J. Novák et D. Radocsay. Dans ces miniatures on trouve presque 800 documents relatifs à l'histoire culturelle de la Slovaquie au moyen âge. On ne peut expliquer l'histoire de la culture populaire qu'à la base des matériaux de deux derniers siècles et parce qu'en Slovaquie n'existe pas jusqu'ici un travail synthétique traitant les monuments d'art de la point de vue de l'histoire de la culture, l'Institut d'Ethnographie de l'Académie des Sciences Slovaque a pris à sa tâche l'élaboration de l'iconographie de la culture populaire. Dans dernières années on a collectionné environ de 2000 de reproductions des peintures et des plastiques médiévales provenant de la Slovaquie et particulièrement aussi de l'Hongrie dont la Slovaquie fut parti pendant mille années.

Cependant avant l'achèvement définitif de ce travail et la publication, il s'est montré la nécessité de vérifier quelques procédés sur un matériel restreint et les résultats présenter à ceux spécialistes qui travailleront avec l'iconographie. Parce que les miniatures dans les livres, calendriers et dans les documents de blasons représentent un ensemble bien travaillé, accessible et non nombreux, alors c'étaient justement ces matériaux qui sont devenu le point de départ pour cette étude partielle. L'auteur a groupé les documents d'après les mêmes sphères thématiques comme elles sont fixées dans les classificateurs usés par les institutions ethnographiques en Slovaquie. Ce sont: I. Métiers et professions, industrie, transport, commerce. II. Alimentation. III. Vêtements et leur fabrication. IV. Architecture et habitation. V. Hygiène. VI. Structure de la société. VII. Coutumes et cérémonies. VIII. Connaissances, savoirs, croyance, religion. IX. Art populaire plastique. X. Spectacle populaire, littérature orale. XI. Chant, musique, danse. Les miniatures sont classées d'après les sphères ci-nommées et elles sont numérotées d'après le catalogue d'acquisition. Nos reproductions des miniatures choisies sont aussi désignées de ce numéro. A la fin de chaque sphère thématique l'auteur essaie d'apprécier les documents. Mais il prête beaucoup plus d'attention aux relations que les faits choisis ont eu dans la culture du moyen âge qu'aux motifs de leur transition dans la culture populaire. Ce problème reste à être résolu par les ethnographes qui s'intéressent à l'histoire de la culture populaire.

Les critères d'après quels l'auteur travaille sont expliqués dans l'introduction. On y accentue que la plupart des monuments d'art conservés en Slovaquie proviennent du moyen âge. C'est pourquoi l'auteur en faisant la concentration des documents d'iconographie s'était orienté aux oeuvres du gothique et de la Renaissance. Les documents sont choisis de la point de vue de la largeur de la culture populaire et des nécessités de l'ethnographie contemporaine. Il est alors possible que les historiens d'art pourraient trouver quelques problèmes plus ou moins affirmés. L'auteur complète le critère de ressemblance d'une analyse de la relation qu'un certain phénomène culturel avait eu à l'époque de l'origine de l'oeuvre

étudié. Quant à l'interprétation des monuments du moyen âge dans l'étude, on respecte les circonstances dans lesquelles les artistes médiévaux ne figuraient pas la vraie réalité mais ils saisissaient la thèse d'une manière expressive. Ils travaillaient d'après des modèles internationaux. Mais du commencement du Xe siècle sous l'influence de l'humanisme l'art se tournait vers l'homme et ainsi dans la peinture que dans la sculpture on trouvait des éléments de l'individualité de l'auteur et du milieu dans lequel il vivait. Le travail accentue aussi le fait, que chaque, valeur culturelle tire son origine en relation de l'homme avec son milieu qui l'entoure et à cause de cela les phénomènes et les objets représentés par un artiste médiéval ont une autre signification que les variantes d'aujourd'hui. Alors l'auteur refuse identifier des phénomènes trouvés dans l'art médiéval avec les phénomènes analogues connus par les ethnographes du XIXe et du XXe siècle. Il accentue que la ressemblance néanmoins aide à chercher et à examiner la genèse d'un certain phénomène culturel, mais elle ne peut pas représenter le critère principal d'étudier et d'expliquer la vie et le caractère de la culture d'une communauté qui habite un certain territoire. On peut expliquer ces régularités d'évolution sur la base de l'analyse dialectique de l'histoire, de l'idéologie, de l'économie et de la culture de la communauté étudiée.

L'auteur cite quelques exemples sur ce problème: de l'histoire de la Slovaquie et de diverses causes leur évolution avait été arrêtée et au XIXe siècle l'ethnologue les trouvait l'Hongrie ressort que quelques métiers culminaient justement au moyen âge. Plus tard dans les formes changées et dans un milieu différent de celui du moyen âge. Justement ces circonstances produisaient les théories erronées concernant l'explication de la culture populaire et sa relation avec la culture des autres classes sociales.

En suivant ce procès il faut avoir en vue que chaque valeur culturelle (même pendant une évolution lente par laquelle est caractérisé le milieu populaire) est attachée par une de ses particules dans le milieu d'où elle provenait et par l'autre dans le milieu où elle arrive. La symbiose du nouveau avec l'ancien, traditionnel, forme une valeur nouvelle qui n'est pas la copie des particules mais un troisième phénomène nouveau. Dans ce procès change parfois la forme, autrefois la fonction d'un phénomène culturel. Ce perpétuel dépérissement et accroissement en cadre des relations culturelles se répète au cours des siècles et caractérise la corrélation entre la culture du peuple et la culture et l'art des autres couches sociales.

Souvent il se produit que pendant ce procès quelques phénomènes culturels, autrefois répandus dans un territoire plus vaste se retirent à un territoire plus petit, souvent périphérique, loin du centre de leur origine. A cette époque-là il se produit aussi souvent que les valeurs culturelles provenant dans une couche sociale passent dans une autre couche sociale et ils y survivaient en différentes variations et contacts. Ces migrations, transformations et survivances existaient p. e. en conséquence des différences idéologiques entre deux groupes sociaux (p. e. les protestants hongrois s'en tenaient plus longtemps aux formes de l'art bas-gothique et de Renaissance que les catholiques qui acceptaient plus tôt l'art baroque). Restriction, survivance et formation finale pouvaient néanmoins se produire aussi en conséquence des antagonismes sociaux en cadre d'un État ou d'une nation. Les formes plus anciennes s'étaient conservées plutôt dans les couches dominées (qui de point de vue sociale étaient plus bas et qui se procuraient les besoins de vie entièrement eux-mêmes) que dans celles, à cause de leur pouvoir politique et économique avaient la possibilité d'accepter toutes les nouveautés culturelles. Ces phénomènes culturels restreints et isolés subissaient sur quelques territoires et dans certaines communautés une évolution lente, dépendante des besoins, des possibilités, des idées et des sentiments d'un certain milieu. Changés en forme et en fonction, incorporés dans un autre milieu et dans une autre vie — l'ethnologue les trouve en Slovaquie au XIXe et XXe siècle. L'auteur essayait d'appliquer cette migration d'espace, de temps et de société dans son interprétation des documents iconographiques — dans les miniatures.

Illustrations: 1. La chasse au sanglier, environ 1480 (153). (Le numéro dans les parenthèses désigne la miniature dont les indications plus proches se trouvent dans le catalogue des miniatures choisies.) 2. La ruche de paille, 1478 (113). 3. La pression de la vigne en

l'écrasant avec les pieds, XVe siècle (97). 4. Les outils d'agriculture, fin du XIIIe—XVIe siècle (134, 135, 111). 5. La charrue bilatérale, 1456 (112). 6. Le sèmeur, XVe siècle (98). 7. Le faucheur, XVe siècle (99). 8. La nappe et la couverture d'autel à la dentelle, moitié du XIVe et XVIe siècle (26, 77). 9. La fileuse et l'enfant qui a sali le plancher, 1505 (108). 10. Les chariots, deuxième moitié du XIVe siècle et 1505 (37, 41, 159). 11. Les canots sur le Danube, deuxième moitié du XIVe siècle (29). 12. Les outils des mineurs, XVe siècle (29). 13. Le potier au travail, 1505 (100). 14. Les tonneliers au travail, 1505 (101). 15. Les couteliers et les armuriers au travail, 1505 (156). 16. La vaisselle, moitié du XIVe, 1487 et XVIe siècle (18, 42, 59, 77). 17. La cuisson en chaudière, 1505 (107). 18. L'abattoir du porc, XVe siècle (162). 19. Les culottes et les pantalons, moitié du XIVe et fin du XVe siècle (40, 76). 20. Les manteaux agrafés aux épaules et à la poitrine, moitié du XIVe siècle et avant (3, 44). 21. Les citoyens vêtus des pelisses et coiffés des chapeaux, 1474 (78). 22. Le vêtement d'homme court et long en forme de chemise, moitié du XIVe siècle et avant (34). 23. Les types des vêtements en forme de chemise, XIVe — commencement du XVIe siècle (77, 28, 34, 54, 55, 36). 24. Les types des vêtements de dessus des hommes, moitié du XIVe—XVIe siècle, (78, 57, 50, 76, 47). 25. Les types des coiffures d'hommes et des moustaches, XIVe—XVIe siècle (48, 31, 18, 65, 61). 26. Les types des bonnets, des chapeaux et des bonnets de peau de mouton, XVIe siècle XVe siècle (17, 63, 98, 78, 7, 8, 47, 19, 57). 27. Les types des chaussures, XIVe—XVIe siècle (104, 104, 98, 102, 101, 23, 36, 31, 98, 76). 28. Les vêtements en forme de chemise pour les femmes, XIVe siècle, 1505 (32, 58, 108). 29. Les types des coiffures et des coiffes des femmes, XIVe siècle — 1505 (18, 51, 121, 108, 19, 14). 30. Les agrafes et les pointes, XIVe siècle et avant (90, 3, 43, 31). 31. La massue, le vêtement en chemise et la barbe, 1526 (152). 32. L'écureuil utilisé à la chasse aux chevrettes, 1521 (111). 33. Les Ruthènes lancent des pierres à l'armée hongroise (48). 34. Le clocheton et le petit portail ferré, XIVe siècle (41, 15). 35. L'architecture avec la construction en fourche de bois et la clôture tressée, fin du XIVe siècle (74). 36. Extinction de la chaux, maçonnerie et la moufle, moitié du XIVe siècle et avant (36). 37. Les types du mobilier à s'asseoir, les tables et le bahut, XIVe—XVIe siècle (77, 104, 69, 77, 104, 104, 156, 33, 47). 38. L'homme au bain, environ 1487 (69). 39. L'homme au miroir, environ 1487 (64). 40. L'homme en cep, 1474 (56). 41. Fausse promesse de mariage, 1474 (57). 42. Différences entre les nations, accentuées par les vêtements: au milieu les Cumans, et les membres d'un tribu („Palóci“, à gauche les Tchèques et les Polonais, à droite en haut les Italiens, en bas les Ruthènes, XIVe siècle et avant (19). 43. Les différences sociales accentuées par les vêtements et par la composition: au milieu les chefs et leur cortège, à gauche le souverain de Grande-Moravie Svätopluk, à droite en haut les guerriers, en bas les femmes, au fond les bergres (18). 44. L'accouchée au lit couverte d'un drap, premier bain, 1487 (58). 45. L'enterrement sur un char XIVe siècle et avant (37). 46. Le corbeau avec la couronne et la bague, 1487 (118). 47. Le bouquet en ornements et l'oiseau, deuxième moitié du XIIIe siècle (1). 48. La composition d'ornements avec les rosette et les sarments, 1432 (95). 49. Les types des éléments ornementaux usés de la moitié du XIIIe jusqu'au commencement du XVIe siècle (2, 3, 10, 12, 2, 14, 15, 83, 92, 95, 94, 22, 23, 94, 23, 52, 20). 50. La fille sur le cerf, 1418 (110). 51. Le chevalier au canot, la colombe avec la couronne, 1557 (150). 52. Le cerf et les sarments, 1431 (132). Le cornemuseur, 1487 (72). 54. L'homme avec le cor, environ du 1487, (65). 55. L'homme avec la flûte, environ du 1487 (68).

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XVIII, 1970, № 3
Издаётся четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XVIII, 1970, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XVIII, 1970, No. 3.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné XVIII, 1970, No. 3. Paraît quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKY NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XVIII, 1970, číslo 3 — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárík, Dr. Soňa Burlasová, Dr. Emília Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevićová, Dr. Jaroslav Kramařík, Dr. Michal Markuš, doc. Dr. Ján Michálek,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Štefan Mruškovič, Dr. Viera Nosáľová, prof. Dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jaroslava Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—
Výmer PIO 2385/49-III/2

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 1970